

From: Lugt, Arjen van der <lugt.a>
Sent: woensdag 12 april 2017 12:23:28
To: OW-Info
Cc:
Subject: FW: Griffie: In opdracht van staatssecretaris Martijn van Dam maakt Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) Zienswijze Paardenmarkten in Nederland
Attachments: RDA.2017.036 RDA Zienswijze Paardenmarkten in Nederland (DEF).pdf; 2017.03.17 RDA Zienswijze Paardenmarkten in Nederland Brochure .pdf

---

Graag inboeken als ingekomen stuk voor de gemeenteraad van Oudewater.

Met vriendelijke groet,

Arjen van der Lugt
Raadsgriffier

E: a.lugt@oudewater.nl
T: 06 – 30 25 64 79

Van: Info RDA [mailto:info@rda.nl]
Verzonden: donderdag 6 april 2017 14:08
Onderwerp: Griffie: In opdracht van staatssecretaris Martijn van Dam maakt Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) Zienswijze Paardenmarkten in Nederland

Geachte heer, mevrouw,

Afgelopen maand heeft de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) een zienswijze uitgebracht, getiteld "*Paardenmarkten in Nederland - Man en paard noemen*". De Raad heeft de zienswijze op verzoek van staatssecretaris van Dam opgesteld. De aanleiding hiervoor waren geluiden uit de samenleving over de impact van paardenmarkten op het welzijn van paarden, waarbij de staatssecretaris specifiek aandacht vroeg voor de combinatie van paardenmarkten en andere evenementen. Bij deze mail is zowel het [volledige rapport](#) gevoegd als de [brochure](#) met de samenvatting van deze zienswijze. Deze zijn ook te vinden op de website van de RDA (www.rda.nl).

De staatssecretaris heeft ons ook gevraagd de zienswijze te delen met gemeenten. Zo kunnen gemeenten waar paardenmarkten worden gehouden de adviezen meenemen bij de organisatie van de toekomstige paardenmarkten.

De RDA heeft een reeks aanbevelingen geformuleerd die van belang zijn om het welzijn van paarden op paardenmarkten te borgen. Een aantal hiervan is direct gericht op de gemeente waar de markt gehouden wordt en op de organisatoren van de markt. In de zienswijze staan met name adviezen waarbij het doel is benoemd. De wijze waarop deze doelen te realiseren zijn, hangen mede af van het type paardenmarkt, de locatie en de andere doelstellingen die meespelen bij het houden van een paardenmarkt. Daarom is de exacte invulling vaak maatwerk. Het is naar nu aan de betrokkenen van paardenmarkten om zaken verder op te pakken en uit te werken.

Mocht u interesse hebben in een aanvullende toelichting op deze zienswijze, horen we dat graag voor 1 mei 2017. Voor aanvullende vragen of meer informatie kunt u contact opnemen met dr.ir. Monique van der Gaag, adjunct secretaris van het bureau RDA via info@rda.nl.

Hoogachtend,

Dr. Hetty van Beers-Schreurs

Ir. Marc Schakenraad

Voorzitter RDA forum
Paardenmarkten in Nederland

Secretaris RDA

LIMONADE DIV. BROODJES

RAAD VOOR DIERENAANGELEGHEDEN

PAARDENMARKTEN IN NEDERLAND

SAMENVATTING

Doel en activiteiten van de raad

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) is een onafhankelijke raad van deskundigen die de staatssecretaris van Economische Zaken gevraagd en ongevraagd adviseert over multidisciplinaire vraagstukken op het gebied van dierenwelzijn inclusief diergezondheid. De RDA bestaat op dit moment uit circa vijfendertig leden met zeer uiteenlopende achtergrond en deskundigheid, die er op persoonlijke titel en zonder last of ruggenspraak zitting in hebben.

De Raad voor Dierenaangelegenheden behandelt vraagstukken over de volle breedte van het dierbeleid: over gehouden en niet-gehouden, dus 'in het wild levende' dieren, over hobbydieren, over gezelschapsdieren, en over productie- en proefdieren.

De Raad legt het resultaat van zijn beraadslagingen neer in een zogenaamde *zienswijze*. Die geeft een overzicht van wetenschappelijke en maatschappelijke achtergronden van een vraagstuk, en adviseert over beleidsrichtingen en oplossingsrichtingen voor dilemma's. Consensus is niet noodzakelijk: een zienswijze van de Raad kan minderheidsstandpunten bevatten.

Woord Vooraf

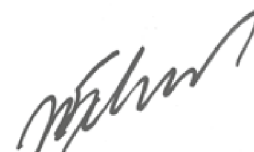
Paardenmarkten zijn een vertrouwd verschijnsel in veel Nederlandse plaatsen. De laatste jaren stuiten ze echter steeds vaker op maatschappelijke weerstand. Dat komt deels doordat er incidenteel overtredingen worden waargenomen van de welzijnsnormen uit de wet Dieren en het Besluit houders van dieren, deels ook doordat er meer in het algemeen vragen zijn over de welzijnsaspecten voor de betrokken paarden.

De staatssecretaris van Economische Zaken heeft daarom aan de Raad voor Dierenaangelegenheden gevraagd om een zienswijze over paardenmarkten. Daarbij vroeg de bewindsman om onderbouwing van zijn streven, paardenmarkten los te koppelen van 'stressvolle evenementen' en om mogelijkheden om de risico's van incidenten te beperken. Vervolgens vroeg hij om in overleg met gemeenten te bepalen hoe de geadviseerde maatregelen onderdeel kunnen worden van het plaatselijke vergunningenbeleid.

Deze publiekssamenvatting biedt een beknopte weergave van het eerste deel van het gevraagde advies.

De nu gepubliceerde zienswijze is de basis voor het gesprek dat de RDA zal hebben met de gemeenten met de grootste paardenmarkten. De integrale versie van deze zienswijze is beschikbaar via de website van de RDA.

Den Haag, maart 2017

Marc Schakenraad, secretaris

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

PAARDENMARKTEN IN NEDERLAND
MAN EN PAARD NOEMEN

SAMENVATTING

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Paardenmarkten in Nederland

Gevraagde zienswijze

Vraag: Wat zijn uit welzijnsoogpunt de pijnpunten op de kleine honderd paardenmarkten in Nederland? Welke mogelijkheden zijn er om op die punten verbetering te bereiken en is daarvoor het ontkoppelen van paardenmarkten en stressvolle publieksevenementen noodzakelijk of behulpzaam?

Aanleiding: ‘Er worden in de samenleving vragen gesteld over het welzijn van paarden op paardenmarkten. De huidige paardenmarkten worden vaak gecombineerd met andere evenementen zoals kermissen en shows’, aldus voorzitter Hetty van Beers van het forum dat deze zienswijze voorbereidde. ‘De staatssecretaris heeft daarom onze zienswijze op het fenomeen paardenmarkten gevraagd’. Van Beers is in het dagelijks leven directeur van de Autoriteit Diergeneesmiddelen SDa. ‘De voor- en tegenstanders van paardenmarkten hebben hun eigen ideeën en motivaties, waarbij het risico bestaat dat de standpunten verharderen en dit voor alle kanten tot onwenselijke situaties leidt’. Van Beers: ‘Deze zienswijze wil duidelijk maken wat de belangrijkste zaken zijn als het gaat om paardenwelzijn op paardenmarkten en hoe het welzijn geborgd kan worden.’

Foto: Hans Roggen

Forumvoorzitter Hetty van Beers

Overwegingen: Er is een grote verscheidenheid aan paardenmarkten in Nederland. ‘Het was daarom ook niet mogelijk om met een soort pasklaar voorstel te komen voor alle markten. De Raad heeft het welzijn van het paard centraal gesteld en heeft voorwaarden geformuleerd om het welzijn van de paarden veilig te stellen. Daarna zijn we gaan kijken wat er wel en niet geregeld is, en op welke punten er dus aanvulling van het bestaande Protocol Paardenmarkten nodig is,’ aldus de forumvoorzitter. ‘Dat leidde tot voorstellen om het protocol aan te scherpen en aan te vullen, en tot maatregelen die meer op het gebied van de nationale en lokale overheden liggen.’

Advies: ‘Onze conclusie was dat een verbod op paardenmarkten en een ontkoppeling van publieksevenementen als regel niet nodig is,’ zegt Van Beers. ‘Dat wil zeggen op voorwaarde dat de organisatie van de markten en de aanbieders van de paarden aan de randvoorwaarden die in de zienswijze zijn benoemd voldoen.’ Dit is nog lang niet altijd het geval. Er is een tabel opgenomen met kenmerken waaraan het welzijn van het dier kan worden afgemeten,

en een tabel met risicofactoren in de omgeving die het welzijn kunnen beïnvloeden. Die kenmerken kunnen dienen als bouwstenen voor een vernieuwd protocol. De Raad was en is bij de opstelling hiervan overigens niet zelf betrokken. Van Beers: ‘Als wij in Nederland vinden dat we paarden moeten kunnen houden en verhandelen – en dat laatste doen we op paardenmarkten – dan horen daar welzijnseisen bij. Zijn die eisen geborgd, dan is er geen bezwaar tegen een paardenmarkt, ook niet als die gepaard gaat met een publieksevenement.’ En, zo voegt ze eraan toe, die welzijnseisen hebben ook betrekking op het vervoer van en naar de markten, dat vaak veel langer duurt dan goed is voor de dieren. Paarden die als slachtpaard eindigen, worden vaak nog over grote afstanden vervoerd en rijden daarbij andere paardenslachthuizen voorbij. Tenslotte bevat de zienswijze een belangrijk advies aan de houders en handelaren, benadrukt Van Beers: ‘De mensen op de markt maken de markt. Zij zijn beslissend voor de omstandigheden op de markt en zij moeten rekening houden met de manier waarop daarnaar door het publiek wordt gekeken.’

Korte weergave van de inhoud

De staatssecretaris van Economische Zaken heeft de Raad voor Dierenaangelegenheden gevraagd om een zienswijze over paardenmarkten te geven. Zijn vraag bevatte twee aandachtspunten: 1) de wens om paardenmarkten zo los te koppelen van stressvolle evenementen dat hinder (stress) wordt voorkomen en 2) mogelijkheden om incidenten te beperken. Om deze aandachtspunten tot hun recht te laten komen heeft de Raad de reikwijdte van de vraag verbreed naar de mogelijkheden om het welzijn van paarden op paardenmarkten te borgen. Omdat transport naar en van de markt onlosmakelijk verbonden is met de markt zelf, is dit ook onderdeel gemaakt van deze zienswijze.

De Raad heeft bij het opstellen van deze zienswijze informatie ingewonnen bij organisatoren van paardenmarkten,

dierenartsen, gemeenten, veehandelaren en maatschappelijke organisaties en heeft zich tevens gebaseerd op de meest recente wetenschappelijke kennis op het gebied van welzijn van paarden – zowel via de literatuur als via specialisten op het gebied van paardenwelzijn.

De Raad heeft zich allereerst gericht op de factoren die invloed hebben op de welzijnsstatus van een paard. Daaronder vallen individuele kenmerken van het dier en omgevingskenmerken. In de eerste categorie horen factoren zoals ras, leeftijd, individuele ervaringen, karakter en gezondheid. De tweede bestaat uit factoren zoals huisvesting, voeding en de manier waarop verzorgers en andere mensen met de dieren omgaan. Er is een elftal parameters benoemd dat aan het dier af te lezen of te meten is en samen een goede indicatie geven van het welzijn van een paard op een bepaald moment. Omdat dit aflezen of meten op een openbare plek gebeurt of bij transport, zijn alleen factoren opgenomen die door iemand met kennis en ervaring aan de buitenkant van het paard zijn waar te nemen – zowel lichamelijk als aan het gedrag. Daarnaast zijn 22 risicofactoren in de omgeving benoemd die het welzijn van een paard negatief kunnen beïnvloeden bij een paardenmarkt of bij het transport naar of van die markt. Voor de beoordeling van de vraag of deze factoren aan de orde zijn, is geen of minder specifieke paardenkennis nodig.

De RDA constateert dat in Nederland paardenhouderij, en daarmee ook paardenhandel, geaccepteerd en ingebed is in de maatschappij. Er zijn vele kanalen voor paardenhandel en de markt is er een die vaak gecombineerd wordt met andere maatschappelijke evenementen.

Paardenmarkten worden vaak gecombineerd met evenementen

Op een paardenmarkt komen behalve paarden ook heel veel mensen

De organisatie van de markt moet voor waterpunten en emmers zorgen.

Het aanbinden van de dieren moet veilig zijn voor dier en omgeving. Randen van bijvoorbeeld gaas kunnen tot verwondingen leiden.

De Raad komt tot de conclusie dat paardenmarkten in de huidige maatschappij een acceptabele manier vormen voor handel in paarden, onder voorwaarde dat het welzijn niet in het gedrang komt bij het transport of tijdens het verblijf op de markt. Dit kan gerealiseerd worden met behulp van de in de zienswijze genoemde aanbevelingen. Wordt aan deze voorwaarden voldaan, dan is volledig ontkoppelen van paardenmarkt en publieksevenementen niet nodig. De dieren zullen dan in elk geval worden afgeschermd van hinder die deze evenementen kunnen veroorzaken.

Hiertoe doet de Raad de volgende aanbevelingen:

1. Aanscherping en uitbreiding van het Protocol Welzijn Paardenmarkten
2. Vakbekwaamheidseisen stellen aan controleurs
3. Voldoende kennis over omgang met en verzorging van paarden door de houder
4. Controle op identiteit paard en houder bij aankomst op de markt

5. Strikter toezicht en handhaving (wet en regelgeving) en opnemen van het aangepaste Protocol Welzijn Paardenmarkten in de Algemene Plaatselijke Verordening (APV)
6. Opstellen van een welzijnsevaluatie ten behoeve van bevoegd gezag
7. Transparantie op paardenmarkten vergroten
8. Communicatie en voorlichting aan alle betrokkenen, via geschikte kanalen en met toelichting op de achterliggende redenen van afspraken en regels

9. Eenduidige definities en interpretatie wet- en regelgeving
10. Aanvullende eisen ten aanzien van lange transporten

Hierbij gaat het er niet alleen om regels op te stellen en te handhaven. De houder van het paard en de organisator van de paardenmarkt zijn en blijven degenen die verantwoordelijk zijn voor het welzijn van het dier. De controle daarop en de beoordeling van de vraag of het welzijn van het paard voldoende wordt geborgd, moet juist aan

Foto: RDA

Bij het welzijn op paardenmarkten moet ook gedacht worden aan het vervoer en het laden en lossen van de dieren.

een derde partij worden toevertrouwd. Eventuele lange transporten van de dieren naar en van paardenmarkten vormen een belangrijk welzijnsrisico. De Raad adviseert extra maatregelen te nemen om lange transporten naar en van de markt te voorkomen. Het verblijf op de paardenmarkt is voor het paard geen rustperiode.

Tot slot: de mensen op de markt maken de markt en zijn bepalend voor de beeldvorming. Van alle betrokken partijen mag worden verwacht dat ze zich hiervan bewust zijn en ernaar handelen.

Foto: RDA

Paarden op een niet gladde ondergrond en met beschikbaar ruwvoer.

Bijlage

Betrokkenen bij deze zienswijze

Deze zienswijze is een product van de gehele Raad voor Dierenaangelegenheden. Hij werd voorbereid door een forum bestaande uit de raadsleden Hetty van Beers (voorzitter), Marianne Sloet, Joost de Jongh en Helga van Veen. Ter ondersteuning van het forum hebben Monique van der Gaag, Maartje Oonk en Marc Schakenraad van het bureau van de Raad meegewerkt. Kathalijne Visser heeft op verzoek van het forum een bijdrage geleverd aan de onderbouwing van de relevante paardenwelzijnsaspecten.

Leden van de Raad voor Dierenaangelegenheden

Prof.dr. J.J.M. van Alphen

Dr.ir. G.B.C. Backus

Dr. H.M.G. van Beers-Schreurs

W.T.A.A.G.M. van den Bergh

Mr. A.G. Dijkhuis

Prof.mr. A.A. Freriks

Prof.dr. S. Haring

Prof.dr.ir. L.A. den Hartog

A.L. ten Have-Mellema

Prof.dr.ir. J.A.P. Heesterbeek

Prof.dr. L.J. Hellebrekers

Dr. S.A. Hertzberger

J.E. Hesterman

A.J.M. van Hoof

Dr.ing. H. Hopster

Prof.dr.ir. A. van Huis

Ir. M. de Jong-Timmerman

J.Th. de Jongh

Drs. J. Kaandorp

Prof.dr.ir. B. Kemp

Prof.dr. F. van Knapen

Prof.dr. P.A. Koolmees

Prof.dr. M.P.G. Koopmans

Dr. F.L.B. Meijboom

Ir. F.C. van der Schans

Dr. M.C.T. Scholten

Prof.dr. Y.H. Schukken

Prof. dr. M.M. Sloet van Oldruitenborgh-Oosterbaan

Ir. M.H.A. Steverink

H.W.A. Swinkels

Dr.ir. J.W.G.M. Swinkels

Prof.dr.ir. C.J.A.M. Termeer

Drs. R.A. Tombrock

Prof.dr.ir. J.C.M. van Trijp

Drs. H.M. van Veen

2017, Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag

© Sommige rechten zijn voorbehouden / Some rights reserved

Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals vastgelegd in de Creative Commons licentie Naamsvermelding 3.0 Nederland. Voor de volledige tekst van deze licentie zie <http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/nl/>

Ontwerp:

Ellen Bouma, www.ellenbouma.nl

Productie:

Martijn de Groot, www.martijndegroot.com

Opmaak en drukwerk:

Xerox/OBT, Den Haag

Foto omslag:

ANP Foto

Foto's binnenwerk:

Copyright foto vermeld naast de foto

www.rda.nl

Raad voor Dierenaangelegenheden

p/a Ministerie van Economische Zaken

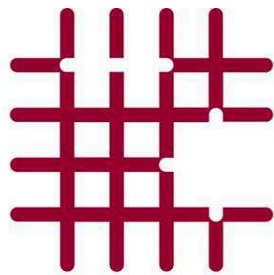
Bezuidenhoutseweg 73

2594 AC Den Haag

Bij de productie van deze samenvatting is gebruik gemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloorvrij gebleekt en 100% gerecycled.

Paardenmarkten in Nederland

Man en Paard noemen

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Aanbiedingsbrief

Den Haag, 2 maart 2017

Ons kenmerk: RDA.2017.036

Excellentie,

Met genoegen bied ik u namens de Raad voor Dierenaangelegenheden de zienswijze "Paardenmarkten in Nederland – Man en paard noemen" aan. Deze rapportage heeft de Raad op uw verzoek opgesteld in het licht van vragen in de samenleving over het welzijn van paarden op paardenmarkten. Daarbij heeft u ook de vraag gesteld of ontkoppeling van paardenmarkten en publieksevenementen nodig is.

De Raad ziet een grote verscheidenheid aan paardenmarkten in Nederland. Een generiek pasklaar voorstel voor alle markten is volgens ons niet mogelijk. De Raad heeft het welzijn van het paard centraal gesteld en heeft voorwaarden geformuleerd om het welzijn van de paarden te borgen. Vervolgens is bezien wat reeds geregeld is in regelgeving en in het Protocol Welzijn Paardenmarkten dat de betrokkenen met elkaar hebben opgesteld. De Raad heeft in de rapportage ook het transport meegenomen omdat dit een onlosmakelijk onderdeel vormt van een paardenmarkt.

Op basis van de analyse concluderen wij dat een verbod op paardenmarkten of een ontkoppeling met publieksevenementen als regel niet noodzakelijk is, onder uitdrukkelijke voorwaarde dat aan de randvoorwaarden die in de zienswijze zijn benoemd is voldaan. Dit is nu nog lang niet altijd het geval.

De Raad doet volgende aanbevelingen om het welzijn van paarden op paardenmarkten te borgen:

1. Aanscherping en uitbreiding van het Protocol Welzijn Paardenmarkten;
2. Versterking van de handhaving van de regelgeving; Als onderdeel daarvan beveelt de Raad onder meer aan om een welzijnsevaluatie voor het bevoegd gezag op te nemen als verplichting voor de organisatoren van de markt;
3. Preventie van lange transporten die voorkómen kunnen worden en het sluitend maken van de identificatie en registratie (I&R) van paarden.

Deelnemers, bezoekers en belangstellenden van paardenmarkten hebben ieder hun eigen ideeën en motivaties, waarbij het risico bestaat dat standpunten verharderen. De Raad doet dan ook een beroep op alle betrokkenen: de mensen op de markt maken de markt en zijn bepalend voor de beeldvorming. Van alle betrokken partijen mag worden verwacht dat ze zich dit bewust zijn en hier naar handelen.

Op uw verzoek zal de Raad de aanbevelingen uit deze zienswijze ook actief communiceren met gemeenten waar paardenmarkten worden georganiseerd. De Raad is vanzelfsprekend beschikbaar voor verdere toelichting en vragen over de implementatie van aanbevelingen uit deze zienswijze.

Hoogachtend,

Ir. M.H.W. Schakenraad
secretaris RDA

Inhoudsopgave

Procedure	6
Leeswijzer	6
Samenvatting	7
1. Inleiding	9
1.1 Aanleiding en vraagstelling	9
1.2 Aanpak.....	9
2. Situatieschets paardenmarkten	11
2.1 Paarden in Nederland	11
2.2 Paardenmarkten	11
3. Wettelijk kader en Protocol Welzijn Paardenmarkten	14
3.1 Wet- en regelgeving (inter)nationaal.....	14
3.2 Wet- en regelgeving gemeenten	16
3.3 Het Protocol Welzijn Paardenmarkten 2011	17
3.4 Rollen en verantwoordelijkheden	18
4. Welzijn en gezondheid van paarden	20
4.1 Welzijn van Paarden.....	20
4.2 Dierparameters	22
4.3 Omgevingsparameters.....	27
4.4 Specifieke parameters tijdens transport.....	32
5. Beknopte analyse	36
5.1 Welzijnsparameters in relatie tot regelgeving	36
5.2 Wetgeving, toezicht en handhaving	40
6. Afweging	41
7. Aanbevelingen	42
7.1 Aanscherpingen van het Protocol Welzijn Paardenmarkten	42
7.2 Aanvullingen op het huidige Protocol Welzijn Paardenmarkten	45
7.3 Overige aanbevelingen gerelateerd aan de paardenmarkten.....	46
7.4 Implementatie van welzijnsverbeteringen op paardenmarkten.....	48

8. Conclusies	49
Geraadpleegde bronnen	51
Bijlage 1 Verzoek Staatssecretaris	54
Bijlage 2 Vigerende teksten in Wet- en regelgeving gerelateerd aan paardenmarkten incl. transport	57
Bijlage 3 Afwegingskader "One Health" toegepast op paardenmarkten	70
Colofon	74

Procedure

Deze zienswijze van de Raad voor Dierenaangelegenheden is voorbereid door een forum bestaande uit de raadsleden dr. H.M.G. (Hetty) van Beers-Schreurs (voorzitter), J. Th. (Joost) de Jongh, prof.dr. M.M. (Marianne) Sloet van Oldruitenborgh-Oosterbaan en drs. H.M. (Helga) van Veen. Ter ondersteuning van de werkzaamheden van het forum hebben dr.ir. M.A. (Monique) van der Gaag, drs. M. (Maartje) Oonk en ir. M.H.W. (Marc) Schakenraad van het bureau van de Raad voor Dierenaangelegenheden meegewerkt. Tevens heeft dr.ir. E.K. (Kathalijne) Visser inhoudelijk een belangrijke bijdrage geleverd aan hoofdstuk vier dat gaat over het welzijn en de gezondheid van paarden.

Leeswijzer

Het eerste hoofdstuk beschrijft kort het verzoek van de staatssecretaris aan de Raad voor Dierenaangelegenheden om een zienswijze te schrijven over paardenmarkten. In hoofdstuk 2 wordt een korte situatieschets gegeven van het aantal en soort paardenmarkten dat in Nederland plaatsvindt.

Hoofdstuk 3 beschrijft kort welke wet- en regelgeving van toepassing is op paardenmarkten en op het diertransport naar en van de markt. Ook het huidige Protocol Welzijn Paardenmarkten is in dit hoofdstuk opgenomen.

Een beschrijving van het welzijn van paarden en van de potentiële risicofactoren die het welzijn kunnen aantasten staan in de hoofdstuk 4. Hieruit komt een aantal aspecten naar voren dat relevant is voor het welzijn van paarden op paardenmarkten.

In hoofdstuk 5 wordt beknopt weergegeven welke van de gevonden aspecten reeds geheel of gedeeltelijk in wet- en regelgeving en het Protocol Welzijn Paardenmarkten zijn opgenomen. Waarna in hoofdstuk 6 de afweging van de Raad wordt beschreven die gehanteerd is bij het komen tot de aanbevelingen in hoofdstuk 7 van deze zienswijze. De eindconclusies staan in hoofdstuk 8. Tot slot worden de geraadpleegde bronnen vermeld. De drie bijlagen bevatten aanvullende achtergrondinformatie die relevant is bij deze zienswijze.

Samenvatting

De staatssecretaris Van Economische Zaken heeft de Raad voor Dierenaangelegenheden gevraagd om een zienswijze over paardenmarkten te geven. Zijn vraag bevatte twee aandachtspunten, ten eerste; de wens om paardenmarkten zo los te koppelen van stressvolle evenementen dat hinder (stress) wordt voorkomen en ten tweede; mogelijkheden om incidenten te beperken. Om deze aandachtspunten tot hun recht te laten komen heeft de Raad de reikwijdte van de vraag verbreed naar de mogelijkheden om het welzijn van paarden op paardenmarkten te borgen. Omdat transport naar en van de markt onlosmakelijk verbonden is met de markt zelf, is dit ook onderdeel gemaakt van deze zienswijze.

De Raad heeft bij het opstellen van deze zienswijze informatie ingewonnen bij organisatoren van paardenmarkten, dierenartsen, gemeenten, veehandelaren, maatschappelijke organisaties en heeft zich tevens gebaseerd op de meest recente wetenschappelijke kennis op het gebied van welzijn van paarden – zowel via de literatuur als via specialisten op het gebied van paardenwelzijn.

De Raad heeft zich allereerst gericht op de factoren die invloed hebben op de welzijnsstatus van een paard. Daaronder vallen individuele kenmerken van het dier en omgevingskenmerken. In de eerste categorie horen factoren zoals ras, leeftijd, individuele ervaringen, karakter en gezondheid. De tweede bestaat uit factoren zoals huisvesting, voeding en de manier waarop verzorgers en andere mensen met de dieren omgaan. Er is een elftal parameters benoemd dat aan het dier af te lezen of te meten is en samen een goede indicatie geven van het welzijn van een paard op een bepaald moment. Omdat dit aflezen of meten op een openbare plek gebeurt of bij transport, zijn alleen factoren opgenomen die door iemand met kennis en ervaring aan de buitenkant van het paard zijn waar te nemen - zowel lichamelijk als aan het gedrag. Daarnaast zijn 22 risicofactoren in de omgeving benoemd die het welzijn van een paard negatief kunnen beïnvloeden bij een paardenmarkt of bij het transport naar of van die markt. Voor de beoordeling van de vraag of deze factoren aan de orde zijn, is geen of minder specifieke paardenkennis nodig.

De RDA constateert dat in Nederland paardenhouderij, en daarmee ook paardenhandel, geaccepteerd en ingebed is in de maatschappij. Er zijn vele kanalen voor paardenhandel en de markt is er een die vaak gecombineerd wordt met andere maatschappelijke evenementen.

De Raad komt tot de conclusie dat paardenmarkten in de huidige maatschappij een acceptabele manier vormen voor handel in paarden, onder voorwaarde dat het welzijn niet in het gedrang komt bij het transport of tijdens het verblijf op de markt. Dit kan gerealiseerd worden met behulp van de in de zienswijze genoemde aanbevelingen. Wordt aan deze voorwaarden voldaan, dan is volledig ontkoppelen van paardenmarkt en publieksevenementen niet nodig. De dieren zullen dan in elk geval worden afgeschermd van hinder die deze evenementen kunnen veroorzaken.

Hiertoe doet de Raad de volgende aanbevelingen:

- Aanscherping en uitbreiding van het Protocol Welzijn Paardenmarkten
- Vakbekwaamheidseisen stellen aan controleurs
- Voldoende kennis over omgang met en verzorging van paarden door de houder
- Controle op identiteit paard en houder bij aankomst op de markt
- Strikter toezicht en handhaving (wet en regelgeving) en opnemen van het aangepaste Protocol Welzijn Paardenmarkten in de APV
- Opstellen van een welzijnsevaluatie ten behoeve van bevoegd gezag
- Transparantie op paardenmarkten vergroten
- Communicatie en voorlichting aan alle betrokkenen, via geschikte kanalen en met toelichting op de achterliggende redenen van afspraken en regels
- Eenduidige definities en interpretatie wet- en regelgeving
- Aanvullende eisen ten aanzien van lange transporten

Hierbij gaat het er niet alleen om regels op te stellen en te handhaven. De houder van het paard en de organisator van de paardenmarkt zijn en blijven degenen die verantwoordelijk zijn voor het welzijn van het dier. De controle daarop en de beoordeling van de vraag of het welzijn van het paard voldoende wordt geborgd, moet juist aan een derde partij worden toevertrouwd.

Eventuele lange transporten van de dieren naar en van paardenmarkten, vormen een belangrijk welzijnsrisico. De Raad adviseert extra maatregelen te nemen om lange transporten naar en van de markt te voorkomen. Het verblijf op de paardenmarkt is voor het paard geen rustperiode.

Tot slot: de mensen op de markt maken de markt en zijn bepalend voor de beeldvorming. Van alle betrokken partijen mag worden verwacht dat ze zich dit bewust zijn en hiernaar handelen.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en vraagstelling

De Raad voor Dierenaangelegenheden (hierna: de Raad) heeft het verzoek ontvangen van de staatssecretaris van Economische Zaken om een zienswijze te geven over paardenmarkten.

In de brief stelt de staatssecretaris het volgende:

1. *'Protocol Paardenmarkten'*

Naar mijn mening moet het huidige protocol geactualiseerd worden. De actualisatie zou voldoende waarborgen moeten bieden voor;

- a. een dusdanige ontkoppeling van paardenmarkten met stressvolle evenementen zodat paardenmarkten geen deel meer uitmaken van stressvolle evenementen en de paarden hier geen hinder (stress) meer van ondervinden;*
- b. het zoveel mogelijk beperken van risico's op incidenten op paardenmarkten.*

2. *'Implementatie randvoorwaarden door Gemeenten'*.

Ik verzoek u vervolgens in overleg te treden met de betrokken gemeenten over de wijze waarop de opgenomen waarborgen (c.q. het beoogde nieuwe protocol) onderdeel gaan vormen van de door de gemeenten af te geven paardenmarktvergunningen."

In bijlage 1 is de gehele brief met het formele verzoek van de Staatssecretaris opgenomen.

In voorliggend document is de zienswijze van de Raad betreffende het eerste deel van het verzoek beschreven.

De RDA zal na overleg met het ministerie van Economische Zaken het initiatief nemen om de zienswijze over paardenmarkten te delen met gemeenten waar paardenmarkten worden gehouden.

1.2 Aanpak

Een paardenmarkt bestaat volgens de Raad uit het aanvoeren van paarden naar een markt, handel in deze dieren op de markt en de afvoer van de markt. De Raad heeft het welzijn van paarden op paardenmarkten (dus inclusief het vervoer) als uitgangspunt gekozen, waarbij de nadruk ligt op het voorkomen van negatieve invloeden op het welzijn (geen pijn, angst of ander ongerief).

De Raad heeft zich als eerste gebogen over de vraag wat de risicofactoren zijn ten aanzien van het welzijn van paarden op paardenmarkten en tijdens de aan- en afvoer en heeft deze naast het Protocol Welzijn Paardenmarkten en de vigerende wet- en regelgeving gelegd.

Om een risico- en probleemanalyse te maken voor bovengenoemde vraagstelling is bij de start op drie manieren informatie bijeengebracht.

1. Er is informatie verzameld over het aantal paardenmarkten, de verschillende typen paardenmarkten, de paardenhandel, de paardenmarkten als cultureel erfgoed, het wettelijk kader en de verschillende standpunten omtrent paardenmarkten.
2. Er is informatie ingewonnen over het welzijn en de gezondheid van paarden op paardenmarkten en (potentiële) risico's op verslechtering hiervan. Hierbij zijn zowel de internationale wetenschappelijke literatuur geraadpleegd als de opinie gevraagd van Nederlandse wetenschappers op het gebied van paardenwelzijn.
3. Er zijn gesprekken gevoerd met een vertegenwoordiging van de diverse partijen die betrokken zijn bij paardenmarkten. Er is gesproken met de Sectorraad Paarden, de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD), de Dierenbescherming, de marktorganisaties van de gemeenten Zuidlaren, Elst, Alblasterdam en Vianen, de Centrale Bond voor Paardenhandelaren (CEBOPA), Eyes on Animals en de Nederlandse Voedsel en Waren Autoriteit (NVWA). Er is een aantal paardenmarkten van verschillende omvang op verschillende tijdstippen bezocht.

Bij de opstelling van het Protocol Welzijn Paardenmarkten was en ook bij de herziening hiervan is de Raad geen partij. De Raad beperkt zich dan ook tot het benoemen van kritische factoren ten aanzien van het welzijn van paarden en het aandragen van bouwstenen voor mogelijke verbeteringen van het Protocol Welzijn Paardenmarkten.

In de volgende hoofdstukken wordt dit alles verder uitgewerkt. In de nu voorliggende zienswijze worden overal waar over 'paard' wordt gesproken ook pony's en ezels bedoeld. Vanuit het oogpunt van dierenwelzijn zijn er veel overeenkomsten tussen paarden, pony's en ezels. Derhalve gelden alle aspecten die in deze zienswijze genoemd zijn voor paarden, voor pony's en voor ezels. Waar er belangrijke specifieke verschillen zijn, worden deze benoemd.

2. Situatieschets paardenmarkten

2.1 Paarden in Nederland

De paardensport is in Nederland heel populair. De Sectorraad Paarden schat dat er in Nederland 450.000 paarden gehouden worden en dat er een half miljoen ruiters zijn. De jaaromzet in de paardenbranche ligt rond de 1,5 miljard euro.

Het feit dat in Nederland paarden worden gehouden, betekent dat er ook handel in deze dieren plaatsvindt. Er zijn twee organisaties voor paardenhandelaren: de Vereniging Sportpaarden-handelaren Nederland (VSN) en de Centrale Bond voor Paardenhandelaren (CEBOPA). Bij de VSN zijn ruim 60 (internationaal georiënteerde) sportpaarden-handelaren aangesloten, gespecialiseerd in de aan- en verkoop en opleiding van sportpaarden op alle niveaus en in alle disciplines. Bij CEBOPA zijn meer dan 100 paardenhandelaren aangesloten waarbij alle segmenten van de paardenbranche vertegenwoordigd zijn. Daarnaast zijn er ook handelaren die niet bij een organisatie aangesloten zijn. Naast de directe fysieke handel via handelaren, markten en veilingen worden steeds meer paarden verhandeld met behulp van internet op digitale marktplaatsen. Ook de handel in paarden tussen particulieren onderling loopt via directe handel, fysieke markten en in toenemende mate met behulp van internet.

2.2 Paardenmarkten

Een deel van de handel in paarden vindt plaats op paardenmarkten. Deze markten kennen een rijke historie. Reeds in het jaar 840 werd melding gemaakt van een georganiseerde paardenmarkt in Valkenburg. De paardenmarkten werden gehouden in de lente en in de herfst en boden boeren de mogelijkheid alleen paarden te houden in de seizoenen waarin ze deze dieren nodig hadden. Anno 2016 zijn er in Nederland jaarlijks ongeveer 100 paardenmarkten. De paarden die daar verhandeld worden zijn voornamelijk recreatie- en slachtpaarden. Zoals aangegeven in de inleiding wordt in deze zienswijze gesproken over paarden, maar worden hiermee ook pony's en ezels bedoeld.

Het aantal aangevoerde dieren fluctueert over de jaren, maar lijkt wat terug te lopen. Drie paardenmarkten in Nederland, te weten Zuidlaren, Hedel en Elst kenden in 2010 een aanvoer van meer dan 2000 paarden per markt. In 2016 werden er in Zuidlaren en Hedel ruim 1200 paarden aangevoerd en in Elst een kleine 900 paarden. De aanvoer op middelgrote markten, zoals de voorjaarsmarkt in Zuidlaren, de markt in Bemmelen, Lottum, Goor en Oudeschoot schommelt tussen de 500 en ruim 1000 paarden. Het merendeel van de markten heeft een aanvoer van enkele tientallen tot enkele honderden paarden. In

Wanroij is iedere 14 dagen een markt en in Bennekom (voorheen Barneveld) wekelijks. Op deze twee markten komen tussen de 50 en 100 paarden per keer; op jaarbasis worden hier zo ook relatief veel paarden verhandeld. Ook internationale handelaren bezoeken de Nederlandse paardenmarkten, zij lijken vaak voor slachtpaarden te komen. Met name de grotere markten en de markt in Bennekom worden bezocht door handelaren uit bijvoorbeeld Duitsland, Denemarken, België, Frankrijk en Italië. Buitenlandse handelaren hebben op de belangrijke paardenmarkten de gelegenheid om grotere aantallen paarden (en vooral ook pony's) in korte tijd te kopen, de export te regelen en gezamenlijk te vervoeren. Daarnaast kopen ook buitenlandse particulieren paarden op de Nederlandse markt.

De markten hebben een economische functie. In Nederland bestaat een structureel overschot van verschillende rassen paarden en pony's. Om een ras in stand te houden moet een voldoende aantal merries worden geboren. Naast deze merrieveulens wordt een vergelijkbare hoeveelheid hengstveulens geboren. Hiernaar is in Nederland vaak minder vraag, maar in het buitenland wel. Het slachten van vooral de lichtere dieren (laag gewicht) is in Nederland niet economisch haalbaar daar de slacht- en keuringskosten hoger zijn dan de waarde van het vlees. Zonder export hebben deze paarden in Nederland een negatieve waarde.

Paardenmarkten kunnen grofweg worden ingedeeld in drie type markten:

- Type 1 paardenmarkten ten behoeve van handel zonder extra activiteiten, bijvoorbeeld in Bennekom en Wanroij;
- Type 2 paardenmarkten waar nadruk ligt op handel en waar extra activiteiten aan de paardenmarkt zijn gekoppeld, bijvoorbeeld Elst, Hedel en Zuidlaren;
- Type 3 paardenmarkten met folkloristisch karakter met (meestal) extra activiteiten gekoppeld aan de paardenmarkt. Op deze markten is de aanvoer vaak gering (enkele tientallen paarden) en is de handel secundair aan het folklorisme of er vindt helemaal geen handel plaats.

De aanwezigheid van paarden op markten van type 2 heeft een dubbele functie: daadwerkelijke handel en publiekstrekker. Bij type 3 vormen paarden puur een publiekstrekker en zijn paarden een onderdeel van de folklore van de betreffende (jaar)markten. Op sommige markten van type 3 waar het aantal paarden afneemt, wordt een aanvoerprijs aan de handelaren betaald, zodat zij toch met hun paarden en/of pony's op de markt komen staan. Aanvoerprijzen kunnen tussen de enkele euro's tot €20 per paard of pony bedragen. Ook zijn er markten waar een prijs wordt uitgekeerd voor

paarden en pony's die deelnemen aan keuringen en niet bestemd zijn voor de handel (o.a. Beusichem).

Het overgrote deel van de 100 paardenmarkten behoren tot type 2. De diversiteit van deze paardenmarkten is groot: van een grote markt met veel nevenactiviteiten op afstand tot de paardenmarkt, tot een kleine markt met nauwelijks handel, waar veel folkloristische activiteiten in de directe nabijheid van paarden georganiseerd worden. De type 3 paardenmarkten waar geen intentie is tot het verhandelen van paarden is eigenlijk geen paardenmarkt maar een paardenevenement. De Zienswijze Paardenmarkten in Nederland gaat over het welzijn van paarden op paardenmarkten. Gezien vanuit het paard is er voor de Raad echter geen reden om in de aanbevelingen en conclusies onderscheid te maken tussen typen paardenmarkten.

Welzijnseisen zijn voor ieder paard hetzelfde. De potentiële risicofactoren die kunnen zorgen voor een aantasting van dit welzijn, zijn hiermee ook voor ieder paard gelijk. De wijze waarop paarden om (kunnen) gaan met deze risicofactoren is deels afhankelijk van het individuele paard. Hierop wordt in hoofdstuk 4 verder ingegaan. Het aantal risicofactoren dat op een markt aanwezig is, hangt mede af van het type markt. Zo spelen de risico's van nevenactiviteiten op een markt die niet gecombineerd is met andere evenementen of activiteiten (type 1) geen rol.

Er is in Nederland een aantal paardenmarkten opgenomen op de lijst van De Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed, te weten Elst, Alblasterdam, Valkenburg en Vianen. Deze lijst wordt gecoördineerd door het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. Dit Kenniscentrum heeft de volgende visie: "Immaterieel erfgoed verbindt mensen, geeft betekenis aan het leven en kleur aan de samenleving, zorgt voor een gevoel van continuïteit en identiteit en weerspiegelt de culturele diversiteit van Nederland. Het maatschappelijk belang ervan is groot. Immaterieel erfgoed is een wezenlijke tak van erfgoed, gedragen door mensen van nu, die hun immaterieel erfgoed door willen geven aan de toekomst. Dat willen wij als kenniscentrum ondersteunen en zichtbaar maken."

3. Wettelijk kader en Protocol Welzijn Paardenmarkten

3.1 Wet- en regelgeving (inter)nationaal

Er is geen specifieke wetgeving voor paardenmarkten. Er is wetgeving over het houden en omgaan met dieren en over het vervoer van dieren. Deze wetgeving is ook van toepassing op het transport naar en van paardenmarkten en op de periode dat paarden zich op de markt bevinden. De belangrijkste wetgeving die betrekking heeft op welzijn van paarden op paardenmarkten is opgenomen in de Wet Dieren, het Besluit houders van dieren en de Europese Transportverordening. Er zijn in de Transportverordening artikelen opgenomen over verzamelplaatsen, waar een paardenmarkt ook onder valt. Bij het importeren en exporteren van paarden geldt ook specifieke wet- en regelgeving zoals de Regeling handel levende dieren en levende producten en Regeling preventie, bestrijding en monitoring van besmettelijke dierziekten en zoönosen en TSE's. Deze zijn in deze zienswijze niet expliciet meegenomen.

Wet Dieren en Besluit houders van dieren

In de Wet Dieren staat de intrinsieke waarde van het dier centraal. Dit betekent dat dieren een eigen waarde hebben. Dieren zijn wezens met gevoel. Dierenwelzijn gaat over de kwaliteit van het leven van dieren. Onder de Wet Dieren valt het Besluit houders van dieren. Hierin is opgenomen hoe om te gaan met dieren en welke eisen gesteld worden aan de omstandigheden om dieren te houden.

Transportverordening

De Europese transportverordening is alléén van toepassing op transporten van paarden in het kader van een economische activiteit (bijvoorbeeld verkoop, verhuur, slacht) en niet op overig paardenvoer (zoals van en naar een diergeneeskundige behandeling, tentoonstelling, keuring of wedstrijd). Vervoer van paarden die naar een paardenmarkt gaan, valt derhalve veelal onder de transportverordening omdat er sprake is van handel in deze paarden. In de Transportverordening gelden voor langere transporten (meer dan 8 uur en/of meer dan 65 km) striktere regels.

Interpretatie en invulling wet- en regelgeving

Bij navraag in de praktijk bij verschillende publieke en private partijen die te maken hebben met de paardenmarkten, blijken er over verschillende onderdelen van de regelgeving onduidelijkheden en/of verschillen in interpretatie te zijn. Dit maakt een goede naleving en eenduidige handhaving complex. Een aantal voorbeelden dat de Raad tegenkwam in het proces en die relevant zijn voor welzijn van paarden op paardenmarkten zijn:

- In de Transportverordening (1/2005) en in de Uitvoeringsverordening Paardenpaspoorten (2015/262) met betrekking tot de methoden voor de identificatie van paardachtigen, wordt gewag gemaakt van geregistreerde paarden, fok- en gebruiksdieren en slachtpaarden. Ook wordt gesproken over 'als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen'. De verschillende terminologie en het gegeven dat paarden in bepaalde gevallen van status kunnen veranderen geeft verwarring in de praktijk. Daarbij wordt de terminologie door verschillende instanties/medewerkers soms ook nog verschillend uitgelegd. Vanuit het oogpunt van (handhaving van) welzijn is een eenduidig onderscheid tussen een wel of niet geregistreerd paard essentieel, omdat een aantal wetsregels alleen van toepassing is op niet-geregistreerde paarden. Aangezien paarden in Nederland veelal wel zijn geregistreerd, biedt dit ruimte om paarden onder minder strikte voorwaarden te mogen vervoeren want voor geregistreerde paarden is wettelijk minder geregeld. Dit is een welzijnsrisico voor deze paarden.
- In de Transportverordening (1/2005), de Wet dieren en in de Uitvoeringsverordening Paardenpaspoorten (2015/262) is de term "houder" verschillend gedefinieerd en kan hiermee ook verschillend worden geïnterpreteerd.
- Bij het verstrekken van drinkwater aan paarden is het niet duidelijk of dit continu beschikbaar moet zijn of dat het volstaat om een aantal keer per dag water aan te bieden en hoe vaak dit dan moet zijn. Er zijn verschillende formuleringen in bestaande wet- en regelgeving over dit aspect.
- Formeel mag de export van paarden alleen via erkende verzamelcentra of vanuit de primaire houderij plaatsvinden. Momenteel zijn er geen erkende verzamelcentra voor paarden in Nederland. Er zijn algemene eisen voor erkende verzamelcentra in de wetgeving en specifieke normen per diersoort. Voor paardenverzamelcentra zijn specifieke normen in voorbereiding. In de huidige situatie richt het Rijk op paardenmarkten die aan door de NVWA opgestelde randvoorwaarden voldoen exportplaatsen in. Hier verzorgt de NVWA de vereiste beoordelingen en administratie. Dit gebeurt op vijf grote jaarmarkten en op een wekelijks gehouden markt. Op korte termijn wordt Nederlandse regelgeving verwacht betreffende verzamelcentra voor paarden.
- In diverse wet- en regelgeving wordt gesproken over een vereiste rustperiode. Wat dit precies inhoudt en aan welke randvoorwaarden moet worden voldaan is hierbij

niet beschreven. De waarde van een bepaalde rustperiode is sterk afhankelijk van de mate waarin dit door het paard ook als zodanig ervaren kan worden. Een paard dat een lang transport te wachten staat, dient fit en uitgerust te zijn.

- Alle paarden moeten een paspoort hebben, hierover is geen onduidelijkheid. Sinds 1 juli 2009 moeten in de EU alle paarden (en pony's, ezels en andere paardachtigen) ook gechipt zijn. Omdat in de loop van de jaren eisen aan registratie veranderd zijn, vallen niet alle paarden onder dezelfde regelgeving. Er is momenteel geen sluitende registratie van paarden in Nederland.
- Wat is de status van een paardenmarkt? Valt deze als overlaadplaats onder de transporttijd of wordt een paardenmarkt gezien als locatie waar de transporttijd wordt onderbroken (paarden kunnen rusten) en als nieuwe plaats van vertrek. Aan 'de plaats van vertrek' zijn overigens randvoorwaarden verbonden waar de huidige paardenmarkten niet aan voldoen.
- In de Transportverordening wordt onderscheid gemaakt tussen vervoer van dieren ten behoeve van economische bedrijvigheid en ander vervoer (niet-commercieel). Er zijn situaties waarbij het heel evident is om welk type transport het gaat, bijvoorbeeld wanneer twee ruiters met de trailer hun paard vervoeren voor een buitenrit aan het strand (niet commercieel) of wanneer een handelaar een wagen met slachtpaarden vervoert (commercieel). Het is echter niet altijd eenduidig om welk type transport het gaat en dus ook niet of het transport aan de aanvullende eisen voor commercieel transport moet voldoen. Ook zijn er verschillen in interpretatie per land wat relevant is voor transporten door meerdere landen.

3.2 Wet- en regelgeving gemeenten

De Gemeentewet geeft gemeenten de bevoegdheid aanvullende regelgeving uit te vaardigen. De meest omvattende gemeentelijke verordening is de Algemene Plaatselijke Verordening (APV). Dit is een algemene richtlijn van een gemeente om de openbare orde te handhaven. Gemeenten hebben via de APV de mogelijkheid om specifieke aanvullende voorwaarden te stellen waaraan de paardenmarkten (transport van en naar de markt en het verblijf op de markt) moeten voldoen. De gemeente is verantwoordelijk voor de handhaving en sanctionering van overtredingen op basis van de APV.

Het niet voldoen aan de voorwaarden van een verordening (een strafbaar feit) valt onder de zogenaamde overtredingen. Artikel 154 van de Gemeentewet bepaalt dat op overtreding van verordeningen als straf een hechtenis van ten hoogste drie maanden of een geldboete van de tweede categorie kan worden opgelegd, al dan niet met openbaarmaking. Voor evenementen die toegankelijk zijn voor publiek is tevens vaak een evenementenvergunning noodzakelijk. Hierin zijn randvoorwaarden opgenomen waaronder de activiteit mag worden gehouden. Ook hier is de gemeente verantwoordelijk voor handhaving en sanctionering.

3.3 Het Protocol Welzijn Paardenmarkten 2011

Het Protocol Welzijn Paardenmarkten is opgesteld door de volgende partijen: Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD), Sectorraad Paarden (SRP), de Dierenbescherming en de Marktorganisaties van Zuidlaren, Hedel en Elst. Deze partijen waren van mening dat het welzijn van paarden en pony's op paardenmarkten geborgd moet zijn. Daartoe zijn de hieronder genoemde aanbevelingen opgesteld, die naar de mening van de partijen voorwaarden moeten zijn voor gemeentes om een vergunning voor het houden van een paardenmarkt te verlenen. Het Protocol Welzijn Paardenmarkten is aanvullend op wettelijke maatregelen en de opstellers gaven aan dat regelmatige controle door handhavingsinstanties op naleving van wettelijke voorschriften noodzakelijk blijft. Het Protocol Welzijn Paardenmarkten is vastgesteld in mei 2011 en bevat de volgende aanbevelingen:

1. Er is een controle bij de aanvoer van elk paard door een dierenarts. Paarden met verwondingen, tekenen van verwaarlozing en/of mogelijk infectieuze ziekten worden niet toegelaten;
2. Paarden die een gecoupeerde staart hebben worden niet toegelaten, met uitzondering van paarden die zijn gecoupeerd vóór 1/9/2001;
3. Er is beschikking over voldoende vers drinkwater en de paarden moeten de gelegenheid hebben te drinken;
4. Alle paarden hebben de beschikking over ruwvoer van goede kwaliteit en de paarden moeten regelmatig de gelegenheid hebben te eten;
5. De paarden staan op een geschikte, niet gladde ondergrond;
6. De paarden en pony's dienen op een, voor het dier, veilige manier aangebonden te zijn. De paarden mogen niet langer dan acht uur achter elkaar aangebonden staan. Om beweging mogelijk te maken dient een uitloopmogelijkheid in de nabijheid van de paardenmarkt aanwezig te zijn (bijv. monsterbaan);
7. De afstand tussen publiek en paarden moet zodanig zijn dat ongelukken voorkomen worden;

8. Onnodige onrust (door bijv. lawaai van kermisattracties) voor de dieren die tot vluchtgedrag kan leiden dient te worden vermeden;
9. Op een centrale plaats op de markt is voorlichting beschikbaar over het houden van paarden;
10. Het aanbieden van een dier als prijs, direct of indirect, via een verloting o.i.d is niet toegestaan;
11. Dieren die op welke wijze dan ook een gevaar vormen voor zichzelf, andere paarden of bezoekers moeten van de markt worden verwijderd of apart worden gezet.

3.4 Rollen en verantwoordelijkheden

Bij het dierenwelzijn van paarden op een paardenmarkt zijn veel partijen betrokken. Zij zijn in gezamenlijkheid verantwoordelijk voor het realiseren van een paardenmarkt waarbij de belangen van mens en dier op een goede manier worden ingevuld. In deze paragraaf wordt ingegaan op de rol van iedere partij met betrekking tot het welzijn van de paarden.

Houder van het paard

De houder is verantwoordelijk voor het welzijn van het paard. Een houder van een paard is in de Verordening Paardenpaspoorten omschreven als "elke natuurlijke of rechtspersoon die in het bezit is van paardachtigen of belast is met het houden van paardachtigen, al dan niet tegen een financiële vergoeding, zowel permanent als tijdelijk, ook tijdens het vervoer, op markten of tijdens wedstrijden, races of culturele evenementen". Dit kan de eigenaar zijn (natuurlijke of rechtspersoon die het eigendomsrecht bezit), maar dat hoeft niet. In de Transportverordening is bij de definitie van de houder opgenomen dat dit een natuurlijke persoon of rechtspersoon is, met uitzondering van de vervoerder, die permanent of tijdelijk voor dieren verantwoordelijk is of ermee omgaat. De term houder is derhalve niet eenvoudig te duiden. In een persoonlijke communicatie met het ministerie van Economische Zaken is aangegeven dat tijdens het transport de vervoerder niet de houder is maar de vervoerder wel verantwoordelijk is dat voldaan wordt aan de regels tijdens het transport.

De rijstijl en routekeuze van de chauffeur zijn mede bepalend voor de belasting van het transport voor het paard.

In de eerste plaats is de houder verantwoordelijk dat het aangeboden paard gezond en fit is voor (transport naar) een paardenmarkt. Het welzijn van het paard op de paardenmarkt wordt bepaald door de interactie tussen de individuele eigenschappen van het dier en de

omgeving, inclusief de houder. Op de markt is voor ieder paard een houder verantwoordelijk voor toezicht en voor de verzorging.

Marktorganisatie

De marktorganisatie is verantwoordelijk voor het creëren van goede randvoorwaarden (deze moeten zijn opgenomen in de APV en/of vergunning zodat hierop gehandhaafd kan worden) en de marktorganisatie is aanspreekpunt voor alle organisatorische zaken tijdens de markt. De organisatie zorgt bijvoorbeeld voor voldoende ruimte, veilige logistiek, vers drinkwater en ruwvoer. De houder is vervolgens verantwoordelijk voor het juiste gebruik hiervan. Registratie van paard en de verantwoordelijke houder bij aankomst op de markt is wenselijk. Bij deze registratie kunnen eventuele op- of aanmerkingen die zijn geconstateerd bij de ingangscntrole direct ook worden opgenomen.

Generiek kan gesteld worden dat toezicht en handhaving gebaat zijn bij een betere registratie van de paarden en hun verantwoordelijke houders op de markt. Dit kan door van ieder dier dat de markt betreedt het chipnummer van het paard en de naam (en bij voorkeur telefoonnummer) van de houder te registreren. De houder kan om een legitimatiebewijs worden gevraagd. Dit is nu veelal niet georganiseerd. Op dit moment wordt voor zover bekend op geen enkele paardenmarkt geregistreerd welke paarden en welke houders aanwezig zijn. Deze rol kan ook worden ingevuld door de gemeente door deze eis op te nemen in de APV en de vergunning.

Dierenartsen

De dierenartsen die de controles uitvoeren voor toelating op de markt en tijdens het verblijf op de markt dienen voldoende deskundig en onafhankelijk te zijn. Er kan grote druk ontstaan indien de dierenartsen de paarden van hun eigen klanten moeten beoordelen. Een dierenarts moet kritisch en vakbekwaam de controles uit kunnen voeren in een setting zoals die op een paardenmarkt aan de orde is. Een lijstje verplichte controlepunten kan hierbij helpen. Hiernaast is aanvullende scholing voor wat de wettelijke vereisten zijn essentieel, dit biedt handvatten om bij de controle overtredingen te constateren. De dierenarts is geen handhaver, hij zal bij geconstateerde afwijkingen een beroep moeten kunnen doen op de handhaver van de landelijke of lokale wetgever. Tot slot moeten er gedurende de hele periode dat er paarden aanwezig zijn voldoende dierenartsen aanwezig zijn om het aantal aangeboden dieren te kunnen beoordelen en zo nodig te kunnen onderzoeken.

Gemeente

De gemeente is verantwoordelijk voor het stellen van eisen waaronder de paardenmarkt mag worden georganiseerd en uitgevoerd. Tevens is zij verantwoordelijk voor het toezicht en de handhaving hierop. Indien gemeenten het Protocol Welzijn Paardenmarkten opnemen in de APV en/of in de vergunning, heeft zij meer mogelijkheden tot handhaving en sanctionering. Om het toezicht vakbekwaam uit te kunnen voeren, kan een gemeente mensen inhuren die hierbij ondersteunen. In een team met een vakbekwaam beoordelaar en een ambtenaar van het bevoegd gezag kan direct worden opgetreden bij eventuele overtredingen. Dit is op verschillende manieren in te vullen, bijvoorbeeld door eigen geschikte mensen, door het inhuren van onafhankelijke vakbekwame mensen of door het toezicht uit te besteden aan een geschikte partij die de handhaver ondersteunt.

Het Rijk

Het Rijk is verantwoordelijk voor het opstellen van nationale wet- en regelgeving en de eenduidige interpretatie daarvan (zie § 3.1). Tevens is zij belast met het toezicht en de handhaving van de (inter)nationale wet- en regelgeving. Hierbij kan zij ondersteund worden door de gemeente. Een goede registratie van paarden en houders op een paardenmarkt vereenvoudigt de handhaafbaarheid bij eventuele overtredingen.

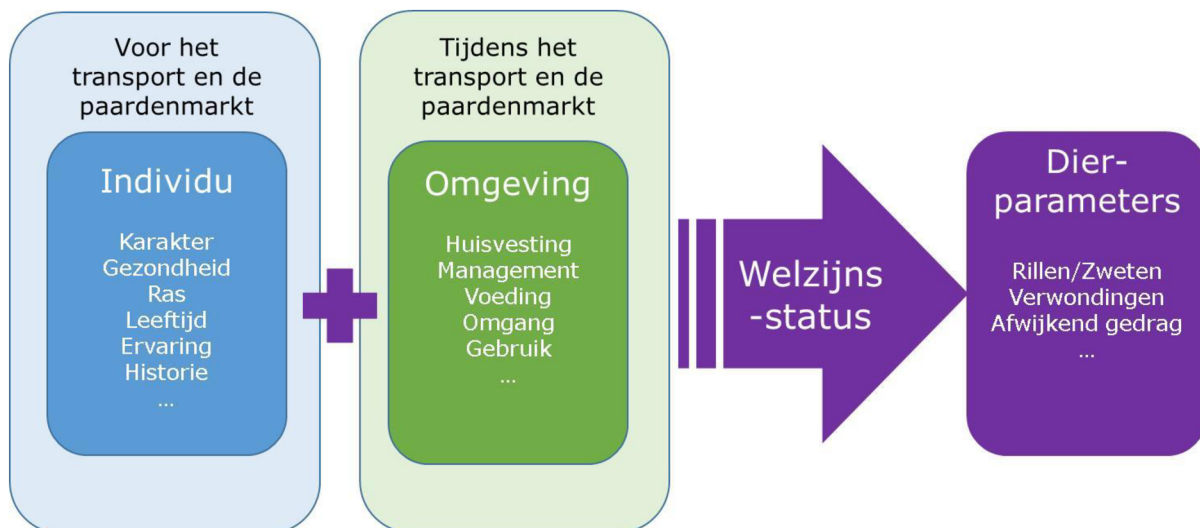
4. Welzijn en gezondheid van paarden

4.1 Welzijn van Paarden

Uit de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren en van het feit dat dieren 'sentient beings' zijn volgt de morele verantwoordelijkheid om in het menselijk handelen rekening te houden met het welzijn van dieren. Er zijn vele verschillende definities van dierenwelzijn in gebruik. Er is in deze Zienswijze gekozen om de definitie te gebruiken die de Sectorraad Paarden heeft gepubliceerd: *"Welzijn is een mentale toestand van welbevinden, die ontstaat als het dier in voldoende mate in zijn natuurlijke behoefte kan voorzien en waarbij het dier vrij is van pijn en andere ongemakken."*

Op paardenmarkten en tijdens het transport naar en van de markt, ligt de nadruk op het voorkomen van negatieve invloeden op het welzijn (geen pijn, angst of ander ongerief).

Het welzijn van het paard op een gegeven moment wordt bepaald door een groot aantal factoren. Zo spelen het ras en het karakter van het paard een rol bij de wijze waarop een paard met situaties en prikkels om kan gaan. Ook de historie van het paard, wat heeft het dier meegemaakt in zijn leven, kan hierop van invloed zijn.

Figuur 1: *Het welzijn van een paard tijdens transport en op de paardenmarkt is een resultante van kenmerken van het individu zelf en van de omgeving die vervolgens zijn af te lezen aan dierparameters.*

Dierkenmerken zijn eigenschappen van het dier. Dierparameters zijn variabelen die aan het dier af te lezen of te meten zijn. Deze geven een goed beeld van wat het individuele paard ervaart en hoe het met het paard gaat. Dit kunnen directe objectief te beoordelen parameters zijn zoals hartslagfrequentie of zichtbare verwondingen of meer complexe parameters. Het bepalen van de meer complexe dierparameters, zoals het vaststellen van angst, onrust of agressie en het achterhalen van de onderliggende oorzaak vergen specifieke kennis en training. Sommige dierparameters hebben geen recente oorzaak en/of worden pas op langere termijn zichtbaar, zoals verkeerde beenstand ten gevolge van hoefafwijkingen of een te hoge of te lage Body Condition Score (BCS, te dik of te mager). Deze laatste parameters worden wel meegenomen om te beoordelen of het paard op een markt kan worden toegelaten maar zijn niet direct veroorzaakt door de marktomstandigheden of het vervoer daar naar toe. Het juist beoordelen van de dierparameters vergt specifieke kennis omdat variatie tussen dieren als gevolg van bijvoorbeeld ras of leeftijd meegenomen moet worden in de beoordeling.

Daarnaast bepalen omgevingsparameters de welzijnstoestand van de paarden tijdens transport of op een markt. Het beoordelen van omgevingsparameters, zoals adequate beschikbaarheid van water en voer of beschutting tegen weersinvloeden, is objectief mogelijk en vereist geen speciale kennis. Deze omgevingsparameters kunnen meestal met ja of nee gescoord worden. Er zijn ook omgevingsparameters die een nadere omschrijving vragen, zoals potentieel gevaar op verwonding in de directe omgeving of de aanwezigheid van mogelijk angstaanjagende zaken voor het paard.

De omgevingsparameters bieden randvoorwaarden voor een goed paardenwelzijn. De ernst van het effect van suboptimale omstandigheden hangt mede af van de achtergrond en ervaring van het individuele paard. Paarden kunnen heel verschillend op hun omgeving reageren en dit kan ook nog van moment tot moment verschillen. Voor een goede inschatting van het effect van de interactie tussen de omgeving en het individuele paard is dus 'paardenkennis' vereist.

Paarden in een goede fysieke en mentale gezondheid kunnen stressvolle situaties beter opvangen. Oververmoeide paarden, paarden met verwondingen, merries in het laatste stadium van de dracht en heel jonge of oude dieren lopen een groter risico op uitputting. Wettelijk mogen merries die meer dan 300 dagen drachtig zijn (verder dan 90% van de draagtijd) en merries met een veulen aan de voet jonger dan een week oud niet worden vervoerd en mogen/kunnen dus ook niet op een paardenmarkt aanwezig zijn. Dit niet op een markt aanwezig mogen zijn geldt overigens voor alle dieren die niet fit genoeg zijn voor een transport en voor paarden die niet halstermak zijn. Daarnaast zijn er individuele verschillen tussen paarden wat betreft de gevoeligheid voor stress en angst. Deels zijn deze verschillen terug te voeren op de genetische aanleg (gevoeligheid voor stress en ontwikkelen van afwijkend gedrag zijn deels erfelijk), anderzijds is de ervaring van het individuele paard met soortgelijke situaties van invloed, alsmede de ervaring van de dieren om het dier heen.

In dit hoofdstuk komen eerst de dierparameters aan bod en daarna de omgevingsparameters. Bij iedere parameter zijn de potentiële risicofactoren opgenomen en is aangegeven welk handelingsperspectief er is op een paardenmarkt.

4.2 Dierparameters

Er zijn tal van dierparameters die een beeld geven van het welzijn en de gezondheid van paarden. Deze paragraaf beperkt zich tot parameters die bij paarden op paardenmarkten kunnen worden beoordeeld. Hierbij wordt specifiek gelet op de afwijkingen die aan de buitenkant van het paard zijn waar te nemen (zowel lichamelijk als gedragsmatig).

Gezichtsuitdrukking van pijn

Of een paard pijn heeft kan vooral opgemerkt worden door naar de gezichtsuitdrukking te kijken (faciale expressie op de 'grimace scale'). Bij de 'Equine Utrecht University Scale for Facial Assessment of Pain' wordt gelet op negen variabelen (attentie voor omgeving, stand oogleden, neusgaten, mondhoeken en lippen, spiertonus aangezichtsspieren, flehmen of gapen, tandenknarsen of zuchten, en de stand van de oren). Paarden die in zichzelf zijn gekeerd, die niet meer op de omgeving letten, en die met strak naar achteren staande

oren, met geloken of juist opengesperde ogen en gespannen aangezichtsspieren staan, ervaren waarschijnlijk matige tot ernstige pijn. Dit goed herkennen vergt wel kennis. Hierbij moet ook worden aangetekend dat er grote verschillen zijn tussen rassen en binnen rassen tussen individuen. Met name koudbloeden en zwaardere ponyrassen (Fjord, Haflinger) tonen doorgaans alleen klinisch waarneembare symptomen bij ernstige pijn.

1. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: de gezichtsuitdrukking van het paard om te beoordelen of er sprake is van pijn.

Omgevingsgerichtheid

Aansluitend op de gezichtsuitdrukking kan de omgevingsgerichtheid van een paard een teken zijn van verminderd welzijn. Hierbij speelt ook de ervaring van het dier een rol. Paarden die gewend zijn aan drukke gelegenheden zullen anders op een nieuwe omgeving reageren dan paarden die hier geen ervaring mee hebben. Een paard kan door pijn ook minder aandacht voor de omgeving hebben. Minder aandacht voor de omgeving kan ook optreden omdat een paard sedativa (rustig makende middelen) toegediend heeft gekregen. Sommige van deze middelen zijn/waren vrij verkrijgbaar en kunnen van invloed zijn op de geschiktheid van het paard als slachtdier. Wederom is om een uitspraak te doen op basis van dit kenmerk, paardenkennis en paardenervaring noodzakelijk.

2. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: de omgevingsgerichtheid van het paard om te beoordelen of er sprake is van pijn, angst, ongerief of gedroegerd zijn.

Uitputting

Uitputting is lang niet altijd eenvoudig te herkennen, maar onderzoek door een dierenarts is absoluut noodzakelijk wanneer een paard geen interesse meer heeft in zijn omgeving, niet reageert op prikkels (geluid, aanbieden van water of eten), met hoofd of hals op een hek of bak steunt en/of zelfs niet meer zelfstandig kan blijven staan en/of gaat liggen op een plaats waar dat niet comfortabel is (natte ondergrond, te krappe ruimte, erg onrustig, halstertouw eigenlijk niet lang genoeg om te liggen).

3. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: de mate van uitputting van een paard.

Verwondingen

Verwondingen (meer dan een oppervlakkig schaafwondje) zijn een directe aantasting van het welzijn van het paard. Verwondingen kunnen allerlei oorzaken hebben zoals uitstekende of losse delen in de omgeving of gedrag van soortgenoten. Verwondingen

kunnen voor vertrek naar de markt ontstaan zijn, tijdens het transport of op de markt. Paarden die met ernstige verwondingen worden aangevoerd, dienen niet op de markt te worden toegelaten. Verwondingen die op de markt ontstaan, moeten direct adequaat worden behandeld.

4. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: verwondingen bij het paard.

Afwijkende voedingstoestand

Een sterk vermagerd paard of een paard in een zeer overmatige voedingstoestand hoort niet op een paardenmarkt. In het kader van een paardenmarkt gaat het vaak meer om de publieke opinie dan om een acuut probleem op de dag van de markt, waarbij in deze opinie te dun eerder een probleem is dan te dik. Voor de beoordeling van de voedingstoestand kan bij de ingangscntrole gebruik gemaakt worden van de methodiek voor het bepalen van een Body Condition Score (BCS). In deze methodiek is aangegeven welke aspecten beoordeeld moeten worden en wat afwijkend is.

5. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt: voedingstoestand van het paard.

Problemen met het ademhalingsapparaat

In rust hebben gezonde paarden een ademhalingsfrequentie van 8-14 ademhalingen per minuut. Een hogere ademhalingsfrequentie kan verschillende oorzaken hebben. Bij een hoge omgevingstemperatuur, opwinding en inspanning, maar ook bij pijn en koorts, is de ademhalingsfrequentie hoger. Chronische aandoeningen van het ademhalingsapparaat zijn nogal eens reden om afscheid te nemen van een paard en het dier dus bijvoorbeeld op een paardenmarkt te verkopen. Klinische symptomen van problemen met het ademhalingsapparaat zijn onder meer hoesten, neusuitvloeiing, kortademigheid en een verminderd uithoudingsvermogen. Acut zieke dieren met vieze neus en fors hoesten en echt benauwde dieren horen niet thuis op een paardenmarkt.

6. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: problemen met het ademhalingsapparaat

Afwijkende locomotie

Aandoeningen van het bewegingsapparaat komen veelvuldig voor bij het paard en zijn de belangrijkste reden voor onbruikbaarheid. Deze paarden worden nog al eens aangeboden op een paardenmarkt als slachtpaarden. Paarden die in stap al duidelijk kreupel zijn horen niet thuis op een paardenmarkt. Ataxie (lopen als een dronkenman) is ook een afwijking van het bewegingsapparaat. Het is niet in te schatten of een paard zich bij atactisch lopen

wel of niet zelf ongemakkelijk voelt, maar als een paard in stap al zichtbaar atactisch is, is de kans op omvallen aanwezig. Paarden die in stap al duidelijk atactisch zijn horen niet op een paardenmarkt thuis.

7. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: locomotie van het paard.

Afwijkend gedrag

Onder suboptimale omstandigheden kunnen paarden afwijkend, ongewenst of agressief gedrag laten zien. Dit is doorgaans een directe uiting van mentale stress. Verveling en frustratie spelen hierbij een belangrijke rol. Op een paardenmarkt zullen dwangmatig schrapen, graven en likken nog al eens worden gezien, ook bij paarden die zich op een stal of in de wei normaal gedragen. Stereotypieën zoals weven, kribbebijten en luchtzuigen zijn ook een uiting van frustratie van het paard maar hebben zich doorgaans al voor het aanbieden op de markt ontwikkeld en worden lang niet altijd in een drukke omgeving getoond. Het beoordelen van afwijkend gedrag vereist specifieke kennis van en ervaring met het gedrag van paarden. Afwijkend gedrag kan betekenen dat een paard een gevaar kan vormen voor zichzelf, voor andere paarden of voor de mensen op de markt. Ezels laten ziekte of verminderd welzijn minder snel zien in het gedrag dan paarden en pony's. Daarom is extra aandacht hiervoor bij ezels wenselijk. Tevens hebben ezels minder snel de neiging tot vluchten, maar zullen bij stressvolle situaties eerder de neiging hebben te verstijven en niet te willen bewegen. Dit wordt in de praktijk vaak verward met koppigheid.

8. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: optreden van afwijkend gedrag dat gevaar oplevert voor het dier zelf of voor zijn omgeving of een duidelijke aanwijzing is voor verminderd welzijn.

Rillen en zweten

In het gematigde Nederlandse klimaat kunnen paarden over het algemeen goed omgaan met de hier voorkomende temperatuurschommelingen. In extreme gevallen komt de omgevingstemperatuur echter onder de voor het paard kritische waarde en gaat het paard rillen. Onder Nederlandse omstandigheden komt de buitentemperatuur, zeker in de volle zon, eerder boven de kritische waarde en moet het paard via overmatig zweten de lichaamstemperatuur naar beneden brengen. In extreme omstandigheden kan een paard bevangen raken door de hitte. Rillen en overmatig zweten zijn beide te gebruiken als indicatie voor verminderd welzijn, maar oververhitting is een groter risico dan onderkoeling omdat een paard doorgaans regen en kou goed kan verdragen. Bij ezels ligt

dit iets anders, zij dienen ook bij regen beschutting of bescherming te krijgen. De vacht van ezels wijkt af van die van paarden, ezels hebben geen waterafstotende onderlaag waardoor ze bij langdurige regen echt nat en koud worden.

9. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: rillen of overmatig zweten

Dehydratie

Voor een paard is een goede vochtbalans belangrijk. Symptomen die kunnen wijzen op dehydratie (uitdroging) zijn diepliggende ogen, stugge huid waarbij een plooi lang blijft staan, meer dan 6 uur tussen urineren, erg donkere urine en sufheid ('paard trekt zich terug in zichzelf'). Ook wordt wel likken aan (metalen) voorwerpen gezien. Een paard dat ernstig gedehydrateerd is, wil vaak niet drinken. Dehydratie is een ernstige aantasting van het dierenwelzijn. Omdat ezels nog sneller dan paarden en pony's de neiging hebben niet te drinken bij afwijkende smaak of kwaliteit van water, behoeft dit punt voor ezels extra aandacht.

10. Controlepunt van toepassing bij al dan niet toelaten op de markt en tijdens het verblijf op de markt: de vochtbalans van het paard moet op orde zijn en dehydratie mag niet voorkomen.

Ingreep: couperen staart

Ingrepen vormen een aantasting van de integriteit van het dier. Een lichamelijke ingreep is in de Wet Dieren als volgt gedefinieerd: ingreep bij een dier, waarbij de natuurlijke samenhang van levende weefsels wordt verbroken, met inbegrip van het afnemen van bloed en het geven van injecties, en met uitzondering van het doden van een dier.

Voor de paardenmarkten is de ingreep 'couperen van de staart' relevant. Het is verboden een staart te couperen, tenzij er een medische reden voor is. De staart is een belangrijk instrument. Het paard geeft met de staart signalen aan andere paarden. De staart beschermt de anus en met name de vulva van de merries en het is een handige vliegenmepper. Daarmee weert het paard niet alleen de vliegen van zijn eigen lichaam, maar ook van het lichaam van weidegenoten.

Er zijn in de Wet Dieren artikelen opgenomen over het uitvoeren van ingrepen en over deelname aan en toelating tot tentoonstellingen of keuringen van dieren die een verboden lichamelijke ingreep hebben ondergaan. Op 22 december 2016 is door het College van Beroep voor het bedrijfsleven onderscheid gemaakt tussen paarden die voor en na 1 december 2016 zijn gecoupeerd.

11. Controlepunt: Bij paarden met een gecoupeerde staart dient gecontroleerd te worden of aan de wettelijke bepalingen is voldaan. Het couperen van de staart bij paarden is onwenselijk, tenzij er een veterinaire noodzaak voor is.

De controlepunten 1 tot en met 11 zijn bepalend om te beoordelen of paard qua gezondheid en gedrag geschikt is om op een markt te verblijven en om getransporteerd te worden zonder dat het welzijn wordt aangetast. De NVWA dient altijd op de hoogte te worden gesteld indien een paard niet wordt toegelaten op de markt. Daarnaast is het van belang dat registratie plaatsvindt van niet toegelaten paarden. Deze registratie zou moeten bestaan uit de gegevens van het paard (chipnummer, ras, geslacht en leeftijd), van de houder (naam, legitimatienummer) en op welke gronden een paard is geweigerd en welke acties vervolgens zijn ondernomen. Dit wordt opgenomen in een evaluatie van de welzijnssituaties op de paardenmarkt die wordt opgesteld voor het bevoegd gezag (zie ook punt 6 in paragraaf 7.3).

4.3 Omgevingsparameters

Omgevingsparameters die bij de zienswijze Paardenmarkten relevant zijn betreffen zowel de periode voor, tijdens als na de paardenmarkt. De omgevingsparameters op de locatie(s) waar de paarden verbleven voordat ze naar de paardenmarkt vervoerd werden zijn medebepalend voor de welzijnsimpact van het verblijf op de markt. In deze paragraaf wordt ingegaan op de omgevingsparameters die relevant zijn op een paardenmarkt en tijdens transport.

Aanbieden voer

Voor een goede werking van het gehele spijsverteringsapparaat is het van belang dat paarden regelmatig ruwvoer eten. In het wild levende paarden foerageren ruim 16 uur per dag en vasten niet langer dan 4-6 uur per dag. Bij gebrek aan ruwvoer kunnen onder meer maagzweren en darmzweren ontstaan en kunnen paarden afwijkend gedrag zoals kribbebijten ontwikkelen. Het niet of onvoldoende gevuld zijn van het maagdarmkanaal met vezelrijk ruwvoer is een aantasting van het welzijn en de gezondheid van paarden.

1. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het voor langere tijd (> 6 uur) niet beschikbaar zijn van ruwvoer.

Aanbieden water

Paarden drinken afhankelijk van de situatie (water direct beschikbaar of water wat verder weg) elke 1-2 uur tot 3-4 keer per dag. Paarden hebben per dag afhankelijk van het dieet, de omgevingstemperatuur en de hoeveelheid inspanning (zweeten) 2% tot 10% van hun

lichaamsgewicht (in kg) in liters water nodig. Drachtige en lacterende dieren hebben een wat hogere waterbehoefte. Paarden hebben meerdere drinkmomenten op een dag. De frequentie is mede afhankelijk van de omstandigheden die invloed hebben op de vochtbalans. Onthouding van water langer dan 12-24 uur leidt tot uitdroging (dehydratie) en onthouding van water langer dan 3-4 dagen kan afhankelijk van de omstandigheden al tot de dood leiden. Paarden die uitdrogen hebben grotere kans op problemen zoals uitputting en koliek. Daarbij moet wel het al in 1546 door John Heywood beschreven gezegde in gedachte worden gehouden: *"You can lead a horse to water, but you can't make them drink."* Wanneer er sprake is van langere tijd niet (willen) drinken, moet de hydratiestatus (vochtbalans) goed in de gaten worden gehouden. Zie hiervoor ook het aspect dehydratie bij de dierparameters.

2. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het niet elke twee tot vier uur aanbieden van vers drinkwater.

Huisvestingsvoorzieningen

Paarden zijn kuddedieren die sociaal contact nodig hebben. Sociaal contact tussen paarden houdt in dat paarden elkaar kunnen zien, ruiken, horen en indien ze elkaar kennen ook lichamelijk contact hebben.

Wanneer paarden los in groepen staan hebben ze meer bewegingsvrijheid dan wanneer ze aangebonden staan. Echter, het bij elkaar plaatsen van paarden die elkaar niet kennen levert stress en in eerste instantie vaak onrust en agressie op. Hierbij is speciaal aandacht voor hengsten noodzakelijk. Een hengst midden op de markt kan voor veel onrust zorgen, waar zowel de hengst als de paarden in zijn omgeving niet bij gebaat zijn. Paarden die bij elkaar staan moeten elkaar accepteren en als dit niet zo is moeten deze paarden (verder) apart van elkaar worden geplaatst.

Op de plaats waar het paard staat moet het risico dat het paard zich kan verwonden worden geminimaliseerd. Dit betekent dat de omgeving vrij moet zijn van afzettingen met scherpe randen, uitstekende scherpe en/of losse materialen.

3. Een potentiële risicofactor voor aantasting van welzijn is het sociaal isoleren van paarden.
4. Een potentiële risicofactor voor aantasting van welzijn is het bij elkaar plaatsen van paarden die elkaar niet accepteren.
5. Een potentiële risicofactor voor aantasting van welzijn is het plaatsen van het paard in een omgeving waar het dier zich kan verwonden.

De ondergrond en eventuele bodembedekking is belangrijk voor comfort van het paard en voor absorptie van urine (en mest). Het is niet aannemelijk dat paarden op

paardenmarkten gaan liggen. Als een paard op een paardenmarkt toch gaat liggen, kan dit een signaal zijn dat het paard oververmoeid of ziek is. Zie ook uitputting bij dierparameters. De ondergrond in combinatie met de bodembedekking mag niet glad zijn of glad worden. Dit geldt zowel voor de plaats waar de paarden gestald staan als voor de looppaden en de los- en laadplaatsen.

6. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting zijn gladde vloeren of bodem.

Indien in gesloten ruimten gebruik gemaakt wordt van een bodembedekker is het van belang rekening te houden met het feit dat dit invloed kan hebben op de luchtkwaliteit. Slechte kwaliteit stro of zaagsel kan veel stofdeeltjes bevatten en kan dan een risico vormen voor de gezondheid.

Aanbinden van paarden

Paarden op een markt (en tijdens vervoer) staan veelal aangebonden. Het gebruikte halster en halstertouw van paarden moet deugdelijk zijn, dat wil zeggen stevig en niet snijdend. In geval van nood moet een paard snel losgemaakt kunnen worden. Het touw moet zo sterk zijn dat het onder normale omstandigheden niet breekt. Een paard moet zo aangebonden zijn dat er geen gevaar voor paard of omgeving ontstaat. Uiteraard is het voor het welzijn relevant dat het risico op wurging of verwonding is uitgesloten. Bij het langere tijd aangebonden staan, moet een paard de mogelijkheid hebben te liggen, te eten en te drinken. Hierbij is continu toezicht op de paarden noodzakelijk omdat paarden die aan een langer touw zijn aangebonden om te kunnen drinken en eten, hierin ook makkelijker verstrikt kunnen raken.

Dieren die dit niet gewend zijn mogen niet worden aangebonden, want dit veroorzaakt veel stress bij het paard. Gewenning aan een halster en aan vastzetten dient geleidelijk te gebeuren en heeft tijd nodig. Dit kan dus niet op een markt plaatsvinden.

Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het niet gebruiken van een veiligheidsknoop en/of een ondeugdelijk halster en halstertouw. Daarbij kan een musketonhaak tussen halster en halstertouw de potentiële risico's verkleinen, omdat in nood het paard snel kan worden losgemaakt. Een musketonhaak tussen halster en halstertouw is een betere keus dan een paniekhaak omdat deze laatstgenoemde nog wel eens ongewenst open kan springen.

7. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het niet correct aanbinden van paarden of het aanbinden met ondeugdelijke materiaal.

Geluid

Er is slechts beperkt onderzoek gedaan naar het effect van geluid op het welzijn en de gezondheid van paarden. In Nederland wordt aanbevolen om het geluid in de stal niet meer dan 80 dB te laten bedragen. Omdat er weinig onderzoek is gedaan, is het moeilijk om een karakterisering van geluid te geven dat een potentiële aantasting van het welzijn zou kunnen zijn. Er zijn aanwijzingen dat met name onverwachte (harde) geluiden effect hebben op paarden en mogelijk schrik en vluchtreacties teweegbrengen. Tevens is wel bekend dat bij voortdurend geluid de reactie van paarden afneemt en een bepaalde mate van gewenning ontstaat. Onverwachte geluiden zijn geluiden die zonder regelmaat in frequentie of volume plaatsvinden. Dit kunnen luidsprekers zijn op kermissen of evenementen, schreeuwende mensen of anderszins. Dergelijke geluiden kunnen bij paarden tot stress en vluchtgedrag leiden.

Visuele prikkels in combinatie met geluid lijken meer onrust te veroorzaken dan geluid alleen, wat zou pleiten voor het visueel afschermen van de paarden van andere prikkelrijke activiteiten. Daarnaast laat onderzoek bij meer en minder getrainde politiepaarden zien dat zeer geluidsrijke situaties, zoals de aanwezigheid bij een popconcert, geen merkbare (gedragsscore) of meetbare (hartslag) stress bij de paarden veroorzaakten.

8. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het optreden van onverwachte harde geluiden.

Klimaat en licht

In het gematigde Nederlandse klimaat kunnen paarden over het algemeen goed omgaan met de temperatuurschommelingen. De comfortzone voor paarden ligt tussen de -5 °C en +24 °C. Voor volwassen dieren ligt de optimale temperatuur tussen de 10 en 15 °C en voor jonge dieren enkele graden hoger. Een paard dat het te koud heeft gaat rillen. Een warm paard zal middels zweten en eventueel vlug en oppervlakkig ademhalen ("panting") zijn lichaamstemperatuur omlaag proberen te krijgen. Bij warm weer en een hoge relatieve luchtvochtigheid is het risico op oververhitting groter. Een paard krijgt in de volle zon snel last van de warmte. Zowel rillen als zweten (bij paarden in rust) zijn te gebruiken als indicatie voor verminderd welzijn. Deze kunnen ook andere oorzaken hebben en ook hier is specifieke kennis noodzakelijk om de achterliggende oorzaken te achterhalen. Generiek kan gesteld worden dat een paard beschutting nodig heeft bij langdurig verblijf in volle zon of bij extreme weersomstandigheden.

Paarden zijn van nature vluchtdieren en zijn over het algemeen alert op hun omgeving. Zo kunnen paarden ook schrikken van scherpe overgangen van licht naar donker en van (bewegende) schaduwen.

9. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is onvoldoende beschutting tegen extreem weer: vooral felle zon is voor paarden snel onprettig en voor ezels is ook beschutting tegen regen nodig.
10. Potentiële risicofactoren voor welzijnsaantasting zijn plaatsen waar scherpe overgangen van licht en donker zijn, waar licht weerkaatst op metaal of natte ondergrond of situaties waarbij een lichtbron de paarden verblindt.

Omgang en verzorging

Vooraf het gedrag van de mens heeft grote invloed op het feit of een dier angstig is. Angstige dieren zijn vaker gestrest en zijn daardoor vatbaarder voor ziekten. Daarnaast maakt angst het gedrag van paarden minder voorspelbaar en is daarmee een van de belangrijkste oorzaken van ongelukken met paarden. Bij het verplaatsen van paarden is het soms nodig de dieren aan te sporen. Het gebruik van de stem en/of aanmoedigen met een zweep (zachte tikjes ter aanmoediging) zijn acceptabele hulpmiddelen. Als het paard echt wordt geslagen, wordt geprikt, met elektrische schokken wordt opgejaagd of aan de staart wordt opgetild en meegenomen is er sprake van aantasting van het welzijn. In de reguliere paardengeneeskunde wordt de staart incidenteel gebruikt om het paard te ondersteunen bij het opstaan en/of te fixeren. Bij de beoordeling of het welzijn wel of niet wordt aangetast is kennis van de diersoort en de wijze van uitvoeren van de handeling noodzakelijk.

11. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting treedt op wanneer paarden niet de kans krijgen om aan een nieuwe situatie te wennen en bijvoorbeeld bij het verplaatsen buitenproportioneel worden opgejaagd.
12. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting treedt op wanneer paarden letsel, angst of pijn ervaren door onnodig aansporen of ruw hanteren van het paard.

Laden en lossen

Een goede laad- en losplaats is essentieel om paarden veilig in en uit een vervoermiddel te zetten. Er is sprake van ondeugdelijkheid als er te weinig ruimte voor paarden is om te draaien en te lopen of als de losplaats te dicht bij obstakels is waaraan paarden zich kunnen verwonden. Ook te veel onrust door bezoekers of andere marktactiviteiten kunnen leiden tot ongelukken bij het lossen of laden van paarden. Daarnaast moet de loopplank niet te steil en glad zijn. Hiervoor bestaan wettelijke normen. Er kunnen meerdere plekken

op een markt zijn die geschikt zijn als laad- en losplaats. Er dient toegezien te worden dat de plekken waar geladen en gelost wordt (mag worden), geschikt zijn.

13. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is ondeugdelijk laden en lossen.

Noodopvangplaats

Er kunnen zich altijd onvoorziene gebeurtenissen voordoen waarbij de paarden gewond of overmatig gestrest raken. Voor paarden die zich op de markt verwonden en ook voor paarden die niet op de markt worden toegelaten of van de markt worden verwijderd, is het van belang dat er in de nabijheid van de markt een plaats is waar de dieren voldoende rust en ruimte krijgen en indien nodig kunnen worden behandeld. De randvoorwaarden voor deze opvangplaats zijn afhankelijk van de oorzaak van het niet-toelaten op of verwijderen van de markt.

14. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het ontbreken een passende (nood)opvangplaats voor niet-toegelaten of verwijderde paarden.

In dit hoofdstuk is een groot aantal parameters benoemd die van invloed zijn op het welzijn van het paard. Tussen deze parameters is sprake van additieve interactie. Additieve interactie wil zeggen dat een combinatie van twee factoren meer of minder effect heeft dan de effecten van de afzonderlijke factoren bij elkaar opgeteld, ofwel het geheel is niet gelijk aan de som der delen.

15. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is een omgeving waarin het paard gelijktijdig aan meerdere risicofactoren wordt blootgesteld.

4.4 Specifieke parameters tijdens transport

Tijdens transport zijn de dierparameters zoals in het voorgaande hoofdstuk besproken ook van toepassing. Dit hoofdstuk gaat in op de specifieke kenmerken van transport en de potentiële risicofactoren hierbij.

16. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is dat paarden worden vervoerd die niet gezond of fit genoeg waren om überhaupt te worden geladen.

Transportduur en -omstandigheden

Vanuit het welzijn van het paard gezien is het transport naar en van de markt een relevant onderdeel van de paardenmarkt, met name de duur van het transport, de verzorging (zoals voer, water, beweging, wijze van hanteren) en omstandigheden (zoals inrichting van en reisgenoten in het vervoermiddel) tijdens het transport. Veelal zijn er op dit vlak geen of weinig problemen op markten waar eigenlijk niet wordt gehandeld en waar paarden over relatief korte afstanden worden vervoerd. De totale duur van transport plus

verblijf op het paardenmarktterrein zal dan ook minder dan 24 uur bedragen. Bij gezonde, halstermakke paarden tast een goed verzorgd transport van een beperkte duur het welzijn doorgaans niet aan. Op markten waar niet wordt gehandeld, is er veelal sprake van particulier gehouden paarden die deelnemen aan een activiteit op de markt en vervolgens met hun eigenaar weer naar huis gaan.

Een andere zaak is het vervoer van paarden die over grotere afstanden worden vervoerd en puur bestemd zijn voor de handel. Vaak gaat het hierbij om slachtpaarden. Deze paarden worden bij de aan- en afvoer blootgesteld aan grote(re) welzijnsrisico's, die met zowel de duur, de verzorging als met de omstandigheden te maken kunnen hebben. Een degelijke controle voor aanvang van de markt en gedurende de markt kan veel welzijnsproblemen voorkomen. Ook bij het verkrijgen van exportpapieren na de markt moet een strikte controle worden uitgevoerd op de reistijd vóór het aanbieden op de paardenmarkt en de tijd die het dier op de markt heeft doorgebracht. Hierbij kan het noteren van chipnummer en moment van aanbieden op de markt een belangrijke rol spelen.

Het toezien op het transport van de paarden vormt een essentieel onderdeel van het verbeteren van dierenwelzijn op paardenmarkten. In de Transportverordening zijn parameters opgenomen die gelden voor diervervoer in het kader van een economische activiteit. Er is in deze verordening onderscheid tussen transporten korter dan 8 uur en transport langer dan 8 uur (lange afstand transporten). Bij langere transporten dan 24 uur moet een rustperiode van 24 uur worden ingelast.

Bij een paard is niet te zien of het al vaak verhandeld is of hoe ver het paard gereisd heeft (in de periode) voor de aanvoer op de paardenmarkt. De aandacht dient derhalve uit te gaan naar zowel het transport naar de markt toe als het transport van de markt af. Momenteel is er geen inzicht in de reisafstanden en -tijden die een paard achter de rug heeft of nog te gaan heeft.

In de huidige praktijk is voor veel paarden die bestemd zijn voor (internationale) handel de totale duur van het vervoer en het verblijf op de markt lang en meer dan 24 uur. Dit is niet acceptabel vanuit het welzijn van het paard. Bij transporten boven de 24 uur zal in de praktijk de vereiste rustperiode van 24 uur veelal niet gehaald worden. In onderstaande kaders zijn twee voorbeeldsituaties beschreven van de periode dat paarden onderweg zijn voordat ze op een paardenmarkt worden aangeboden. Het transport en een goede rustperiode zijn derhalve belangrijke welzijnsaspecten die handhaving vragen. Het ontzeggen van de toegang van paarden die niet gezond of fit op de markt worden

aangevoerd en het sanctioneren van overtredingen zorgen voor een preventieve werking naar toekomstige transporten. Dit komt het welzijn van de paarden ten goede.

Korte afstand transporten naar en van de markt (paarden wel of niet voor de handel)

Voorbeeldsituatie:

01:00 paarden worden geladen op het vertrekpunt
03:00 paarden worden gelost op de markt
05:00 markt begint
15:00 paarden worden ingeladen en afgevoerd van de markt
17:00 paarden arriveren op plaats van bestemming
Totale duur van vertrek tot aankomst eindbestemming: 16 uur

Lange(re) afstand transporten naar en/of van de markt (voorbeeld: paarden worden op verschillende adressen opgehaald en zijn bestemd voor de export als slachtpaard)

Voorbeeldsituatie

Dag voor de markt

15:00 (eerste) paarden worden geladen op het vertrekpunt
21:00 aankomst bij het marktterrein (paarden wachten in de wagen)

Dag van de markt

01:00 paarden worden gelost op de markt
05:00 markt begint
14:00 paarden worden verkocht
16:00 paarden worden gekeurd voor export, ingeladen en afgevoerd van de markt

Dag na de markt

06:00 paarden arriveren op plaats van bestemming (reistijd inclusief rusttijden chauffeur)
Totale duur van vertrek tot aankomst eindbestemming: 39 uur

Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het transport naar en van de paardenmarkt. Risicofactoren zijn:

17. lange transporten (zowel het transport naar de markt toe als van de markt af);
18. onvoldoende verzorging/ruw hanteren tijdens het transport;
19. te veel of niet goed gescheiden paarden in een vervoermiddel;
20. ondeugdelijke vervoermiddelen of onjuist gebruik van het vervoermiddel.

Vervoer van paarden die op een paardenmarkt worden aangevoerd om deel te nemen aan een andere activiteit (ringsteekwedstrijd, show en dergelijke) valt niet onder de Transportverordening. Over het algemeen zullen deze dieren over een korte afstand worden vervoerd en de eigenaar neemt het paard na de activiteit weer direct mee naar huis. Het is voor de eigenaar van het paard van belang dat het paard fit en gezond blijft. Voor het beoordelen van het welzijn van de paarden die weer met dezelfde eigenaar mee

naar huis gaan, gelden uiteraard dezelfde dier- en omgevingsparameters. De welzijnsproblemen bij deze paarden door het transport en het verblijf op de markt zullen over het algemeen echter beperkt(er) zijn. De inzet van controle en handhaving moet zich derhalve vooral richten op de handelspaarden.

21. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is het vervoer van paarden met een lage economische en/of emotionele waarde.

Rust

Tijdens de periode dat een paard onderweg is en de periode dat het dier op locatie verblijft om door potentiële kopers te kunnen worden gezien is er voor het paard geen of betrekkelijk weinig rust. Een paardenmarkt kan derhalve niet als rustplaats worden aangemerkt. Een paard heeft dagelijks rust en slaap nodig. Hierbij is onderscheid te maken tussen dommelen en diepe slaap (REM slaap). Dommelen kan een paard staande en kenmerkt zich door een laaghangend hoofd, ontspannen oren, één achterbeen in ruststand en vaak een hangende onderlip. De diepe slaap (liggend) is essentieel voor het welzijn en de gezondheid van het dier. Voor de diepe slaap moet een paard zich comfortabel voelen in een veilige omgeving en durven te gaan liggen. Een gezond paard ligt doorgaans per etmaal enkele malen gedurende een periode van een half uur. Dit gebeurt meestal 's nachts. Veulens en jonge paarden liggen vaker en oudere paarden brengen doorgaans meer tijd staande en dommelend door. Andere redenen voor een paard om te liggen zijn uitputting, ziekte of pijn.

Een goede ligplaats voor paarden heeft de volgende kenmerken:

- Voldoende ruimte om te gaan liggen en op te staan. De Sectorraad Paarden adviseert een oppervlak van minimaal 2 maal de schofthoogte in het kwadraat.
- Een zachte en droge ondergrond
- Een donkere omgeving
- Een rustige omgeving
- Een veilige omgeving

22. Een potentiële risicofactor voor welzijnsaantasting is een verblijf op een locatie die ten onrechte "rustplaats" wordt genoemd.

5. Beknopte analyse

5.1 Welzijnsparameters in relatie tot regelgeving

Er is veel bekend over de parameters bij paarden waaruit blijkt of het welzijn van het paard in het gedrang is (zowel dier- als omgevingsparameters). Ook is er wettelijk al veel geregeld om het welzijn van het dier te borgen. In het geval van onduidelijkheid of diverse interpretaties van regelgeving kan dit een risico vormen voor het welzijn omdat dus niet helder is wat exact vereist is. Een ander risico is het gegeven dat welzijn een resultante is van een complex samenspel van factoren. Dit is niet middels een checklist met regelgeving te borgen, maar is ook afhankelijk van de wijze waarop mensen invulling geven aan de regels. Dit betekent dat alleen aanscherpen van regels en/of handhaving van regels niet de totaaloplossing kan vormen voor een goed dierenwelzijn.

In onderstaande tabel zijn de essentiële dierparameters en de risicofactoren voor de omgevingsparameters opgenomen. Hierbij is aangegeven of deze relevant zijn bij het toelaten op de markt, het verblijf op de markt of de afvoer van de markt. Vervolgens is per parameter gekeken of deze op dit moment is opgenomen in het huidige Protocol Welzijn Paardenmarkten en/of in vigerende wet- en regelgeving zoals opgenomen in de bijlage. Er is hier onderscheid gemaakt in "in detail" en "generiek", waarbij "in detail" betekent dat de parameter of risicofactor is opgenomen zoals in deze Zienswijze bedoeld is. Bij "generiek" is de strekking van de parameter wel opgenomen, maar komen niet alle relevante onderdelen van de parameter aan bod. In de Transportverordening zijn sommige wetteksten alleen van toepassing voor niet-geregistreerde paarden, mogelijk omdat de wetgever er van uitging dat geregistreerde paarden sowieso beter verzorgd en vervoerd zouden worden.

Tabel 1 Relevante dierparameters voor welzijn van paarden op paardenmarkten, waarbij is aangegeven of deze op dit moment in het huidige Protocol Welzijn Paardenmarkten 2011 en de Wetgeving zijn opgenomen.

	relevant bij	nu opgenomen in Protocol		nu opgenomen in Wetgeving		(bij beoordeling) specialistische kennis vereist	Verwijzing*		
		toelaten op de markt	Verblijf op de markt	verlaten van de markt	in detail			generiek	in detail
dierparameters:									
controlepunten									
1	gezichtsuitdrukking paard	x	x	x				x	
2	omgevingsgerichtheid paard	x	x	x				x	
3	mate van uitputting paard	x	x	x				x	TV
4	verwondingen bij het paard	x	x	x		x		x	PP, TV, Bhvd
5	voedingstoestand paard	x				x		x	PP, TV
6	problemen met het ademhalingsapparaat	x	x					x	
7	beweging/locomotie paard	x	x	x		x		x	PP, TV
8	optreden van afwijkend gedrag	x	x					x	
9	rillen en overmatig zweten bij het paard	x	x	x				x	
10	vochtbalans, controle op dehydratatie	x	x	x		x		x	PP
11	ingrepen: couperen van de staart bij paarden is onwenselijk, tenzij er een veterinaire noodzaak voor is	x			x		x	x	WD, PP

* verwijzing naar PP: Protocol Welzijn Paardenmarkten 2011

TV: Europese Transport Verordening 1/2005 - let op: sommige wetteksten zijn alleen van toepassing voor niet-geregistreerde paarden mogelijk omdat de wetgever er van uitging dat geregistreerde paarden sowieso beter verzorgd en vervoerd zouden worden

Bhvd: Besluit houders van dieren (2011, geldend sinds 01-02-2015)

WD: Wet Dieren (2014, geldend sinds 01-01-2017)

Tabel 2 Relevante risicofactoren ten aanzien van de omgevingsparameters voor welzijn van paarden op paardenmarkten, waarbij is aangegeven of deze nu in het huidige Protocol Welzijn Paardenmarkten 2011 en de Wetgeving zijn opgenomen.

		relevant bij			nu opgenomen in Protocol		Nu opgenomen in Wetgeving		(bij beoordeling) specialistische kennis vereist	Verwijzing*
		toelaten op de markt	verblijf op de markt	verlaten van de markt	in detail	generiek	in detail	generiek		
omgevingsparameters: risicofactoren										
1	voor langere tijd (> 6 uur) niet beschikbaar hebben van vezelrijk ruwvoer		x			x		x		Bhvd, PP
2	het niet voldoende beschikbaar hebben van vers drinkwater, minimaal elke twee tot vier uur		x			x		x		TV, PP
3	het sociaal isoleren van paarden		x							
4	het bij elkaar plaatsen van paarden die elkaar niet accepteren		x					x	x	TV
5	Het paard wordt aangeboden aan een afzetting waaraan het zich kan verwonden		x					x		TV
6	Gladde vloeren of bodem (ondergrond laad-/losplaats, looppaden, monsterbanen, marktterrein)	x	x	x		x		x		TV, PP
7	het niet correct aanbinden van paarden.	x	x	x	x			x	x	PP, TV
8	het optreden van onverwachte harde geluiden.	x	x	x		x				PP
9	onvoldoende beschutting bij extreem weer (vooral felle zon en voor ezels ook bij regen)		x					x		Bhvd
10	plaatsen met scherpe overgangen van licht en donker, waar licht weerkaatst op metaal of natte ondergrond of situaties waarbij een lichtbron de paarden verblindt	x	x	x						

		relevant bij			nu opgenomen in Protocol		Nu opgenomen in Wetgeving		(bij beoordeling) specialistische kennis vereist	Verwijzing*
		toelaten op de markt	verblijf op de markt	verlaten van de markt	in detail	generiek	in detail	generiek		
11	paarden krijgen niet de kans om aan de nieuwe situatie te wennen of worden bij het verplaatsen buitenproportioneel opgejaagd		x	x					x	
12	letsel, angst of pijn bij het paard door onnodig aansporen of ruw hanteren van het paard	x	x	x				x	x	WD, TV
13	ondeugdelijke laad- en losplaats en -voorziening	x		x			x			TV
14	het ontbreken van een goede noodopvangplaats		x					x		Bhvd, WD
15	een omgeving waar het paard aan meerdere risicofactoren gelijktijdig blootgesteld wordt	x	x	x						
16	vervoer van paarden die niet fit en gezond genoeg zijn voor transport	x		x				x	x	TV
17	lange transporten	x		x			x			TV
18	onvoldoende verzorging tijdens het transport	x		x				x		TV
19	te veel of niet goed gescheiden paarden in een vervoermiddel	x		x			x			TV
20	ondeugdelijke vervoersmiddelen of onjuist gebruik van het vervoermiddel.	x		x				x		TV
21	vervoer van paarden met een lage economische of emotionele waarde	x	x	x						
22	paard krijgt onvoldoende de kans om te rusten	x	x	x				x		TV

* verwijzing naar PP: Protocol Welzijn Paardenmarkten 2011

TV: Europese Transport Verordening 1/2005 - let op: sommige wetteksten zijn alleen van toepassing voor niet-geregistreerde paarden mogelijk omdat de wetgever er van uitging dat geregistreerde paarden sowieso beter verzorgd en vervoerd zouden worden

Bhvd: Besluit houders van dieren

WD: Wet Dieren

Veel dierparameters vereisen specialistische kennis en zijn zowel relevant voor het beoordelen of het paard kan worden toegelaten op de markt, of het welzijn tijdens het verblijf wordt aangetast en wat de welzijnstoestand van het paard is voordat het van de markt wordt afgevoerd voor transport naar de plaats van bestemming. Een deel van deze dierparameters is op generiek beschreven wijze opgenomen in de wetgeving. Voor een goede welzijnsbeoordeling is het noodzakelijk dat ieder paard alvorens te worden toegelaten op de markt op alle dierparameters wordt beoordeeld. De huidige wetgeving en het Protocol Welzijn Paardenmarkten voorzien hier niet in. Dit detailniveau voert te ver voor een wettelijke bepaling, maar past goed in een Protocol Welzijn Paardenmarkten waarin aangegeven staat waar de paarden in ieder geval op beoordeeld dienen te worden voor het borgen van het welzijn.

De omgevingsparameters zijn veelal eenvoudiger te controleren en specialistische kennis is hier veelal niet nodig. Hiervan is ook een groter deel in detail of meer generiek opgenomen in de wetgeving en/of het Protocol Welzijn Paardenmarkten. Volgens de Raad zouden de ontbrekende parameters in het Protocol Welzijn Paardenmarkten moeten worden opgenomen.

5.2 Wetgeving, toezicht en handhaving

Zoals in de vorige paragraaf is aangegeven zijn er bij in interpretatie en invulling van een aantal onderdelen in de wet- en regelgeving nog onduidelijkheden. Voor naleving en handhaving is dit zeer onwenselijk en is het verschaffen van helderheid en eenduidigheid noodzakelijk. Deze essentiële stap komt het welzijn van de paarden ten goede. Hiernaast is in de wetgeving al een groot aantal aspecten opgenomen met betrekking tot dierenwelzijn en zijn veel regels wel helder en eenduidig.

In combinatie met het Protocol Welzijn Paardenmarkten lijkt het welzijnsprobleem op dit moment nog meer in de onvolledige naleving van de regels te zitten dan in de regels zelf. Zeker als Protocol Welzijn Paardenmarkten volgens advies wordt aangepast en de regelgeving eenduidig is. Voor een betere naleving is bovenal een strikter toezicht en handhaving noodzakelijk.

Op de huidige paardenmarkten is het toezicht en de handhaving een heel kritische succesfactor. Het Rijk verzorgt in geval van export de certificering en controleert steekproefsgewijs ook op de andere wettelijke eisen. Er wordt op dit moment op veel plaatsen een diergeneeskunde toegangscontrole uitgevoerd, maar zover bekend wordt nergens bij aanvoer de identificatie gecontroleerd en/of wordt genoteerd wie de houder/aanbieder is.

De lokale overheid (gemeente) bepaalt zelf welke aanvullende eisen gesteld worden aan een paardenmarkt. Het Protocol Welzijn Paardenmarkten wordt niet standaard opgenomen in deze eisen. Ook wordt niet standaard gecontroleerd op naleving van eisen die gerelateerd zijn aan het dierenwelzijn. Er is in de praktijk op het moment van schrijven van deze zienswijze een beweging gaande waarbij meer eisen opgelegd worden en meer toezicht plaatsvindt. Dit komt het welzijn van de paarden ten goede.

De identificatie en registratie van paard en aanbieder op een markt is van belang ('tracking en tracing'). Hiermee kan de verantwoordelijke voor het paard eenvoudig worden geïdentificeerd gedurende de marktperiode en kan gecontroleerd worden hoe vaak paarden achtereenvolgens op Nederlandse paardenmarkten worden aangeboden.

6. Afweging

De Raad heeft in zijn afweging bij het borgen van dierenwelzijn op paardenmarkten meerdere invalshoeken bekeken. Hiervoor is het framework uit het "One Health afwegingskader" (2015) toegepast. In dit kader krijgen naast de wetenschappelijke onderbouwing, relevante maatschappelijke waarden en morele afwegingen een plek. Dit draagt bij aan een consistente en transparante afweging (zie bijlage: "Toepassing afwegingskader One Health op paardenmarkten").

Al honderden jaren worden paardenmarkten georganiseerd en in de loop van de tijd is de opzet en invulling van een paardenmarkt aan veranderingen onderhevig geweest. Aan deze aanpassingen liggen andere vormen van paardenhandel, maatschappelijke ideeën en opvattingen en wetenschappelijke kennis ten grondslag. De huidige tijd vraagt om verdere aanpassingen waarbij het welzijn van het paard een voorname rol speelt. Breed draagvlak voor verandering vergt acceptatie en begrip over het nut en de noodzaak van deze veranderingen.

Bij paardenmarkten speelt niet alleen de economische handelsactiviteit een rol, maar is er ook een breder maatschappelijk belang. Deze markten zijn evenementen in een regio waarmee de saamhorigheid wordt versterkt. Tevens komen er veel mensen van buiten de directe omgeving naar deze evenementen en dit is aantrekkelijk voor de regio.

Afwegingskader

De volgende uitgangspunten vormen voor de Raad de basis voor deze zienswijze:

1. In Nederland is het houden van paarden algemeen geaccepteerd;
2. Handel in paarden is onlosmakelijk verbonden met de paardenhouderij;
3. Handel in paarden kent verschillende kanalen: directe verkoop, handelaren, internet en paardenmarkten. De Raad acht paardenmarkten in principe acceptabel, mits het dierenwelzijn aantoonbaar is geborgd;
4. De Raad vindt dat het transport naar en van de markt in de afweging moet worden betrokken; transport is immers onlosmakelijk verbonden met een paardenmarkt. De periode van verblijf op een paardenmarkt in de huidige vorm ziet de Raad niet als een rustperiode voor het paard.
5. Paardenmarkten die niet bedoeld zijn om te handelen in paarden, zijn in feite paardenevenementen. De zienswijze Paardenmarkten in Nederland richt zich op de daadwerkelijke paardenmarkten.

7. Aanbevelingen

De Raad doet de volgende aanbevelingen op basis van zijn conclusie dat paardenmarkten in Nederland acceptabel zijn op grond van historie en economische afwegingen, mits het welzijn van de paarden is geborgd.

De aanbevelingen zijn in drie onderdelen opgesplitst:

- 1 Aanscherpingen van het Protocol Welzijn Paardenmarkten (mei 2011)
- 2 Aanvullingen op het Protocol Welzijn Paardenmarkten (mei 2011)
- 3 Overige aanbevelingen gerelateerd aan paardenmarkten

7.1 Aanscherpingen van het Protocol Welzijn Paardenmarkten

De Raad adviseert een aanscherping van het Protocol Welzijn Paardenmarkten. Per punt in het Protocol Welzijn Paardenmarkten zijn de voorstellen puntsgewijs opgenomen. Niet bij alle punten in het Protocol Welzijn Paardenmarkten ziet de Raad de noodzaak tot aanscherping.

	Huidig Protocol Welzijn Paardenmarkten	Geadviseerde aanscherping	Aanvullende adviezen
1	Er is een controle bij de aanvoer van elk paard door een dierenarts. Paarden met verwondingen, tekenen van verwaarlozing en/of mogelijk infectieuze ziekten worden niet toegelaten.	Ieder individueel paard moet op basis van een lijst dierparameters (zie hoofdstuk 4) worden gecontroleerd door een vakbekwame, onafhankelijke beoordelaar (dierenarts).	De toegang tot de paardenmarkten plaats laten vinden via "sluizen". In een "sluis" kan het paard rondom door 1 of 2 dierenartsen beoordeeld worden.
2	Paarden die een gecoupeerde staart hebben worden niet toegelaten, met uitzondering van paarden die zijn gecoupeerd vóór 1/9/2001.		Eventueel aanvullen met vigerende wet- en regelgeving omtrent couperen.
3	Er is beschikking over voldoende vers drinkwater en de paarden moeten de gelegenheid hebben te drinken.	Verplichte watervoorzieningen en minimaal eens per 2 tot 4 uur gericht water aanbieden, bij warm weer frequenter.	Het continu aanbieden van water geeft het paard de mogelijkheid te drinken naar behoefte. De marktorganisatie stelt water en emmers ter beschikking. Houders moeten in ieder geval zoveel water halen als past bij het aantal paarden dat ze aanbieden. Houders die hun paard niet uit deze "gemeenschappelijke" emmers willen laten drinken, bijvoorbeeld om veterinaire redenen, moeten zelf emmers mee brengen.
4	Alle paarden hebben de beschikking over ruwvoer van goede kwaliteit en de paarden moeten regelmatig de gelegenheid hebben te eten.	Periode van vasten (niet verstrekken van ruwvoer) mag nooit langer zijn dan 6 uur.	Visueel eenvoudig te beoordelen door toezichthouders.
5	De paarden staan op een geschikte, niet gladde ondergrond.	Dit geldt zowel voor de looppaden, de laad- en losplaatsen als voor de locatie waar de paarden op de markt verblijven. De ondergrond van de plaats waar de paarden op de markt zijn aangebonden dient vlak te zijn en zonder obstakels (geen stoepranden e.d.).	Bij gebruik van bodembedekkers voor comfort en absorptie is een juiste combinatie van ondergrond en bodembedekker van belang.

	Huidig Protocol Welzijn Paardenmarkten	Geadviseerde aanscherping	Aanvullende adviezen
6	De paarden en pony's dienen op een, voor het dier, veilige manier aangeboden te zijn. De paarden mogen niet langer dan acht uur achter elkaar aangeboden staan. Om beweging mogelijk te maken dient een uitloopmogelijkheid in de nabijheid van de paardenmarkt aanwezig te zijn (b.v. monsterbaan).	Niet-halstermakke paarden zijn op een paardenmarkt niet toegestaan.	Specificatie van de lengte van het halstertouw: paarden hoeven niet te kunnen gaan liggen, maar moeten wel voldoende lang aangeboden staan om te kunnen eten en drinken. Er is altijd toezicht nodig bij paarden die staan aangeboden. Paarden hebben behoefte aan beweging. Ook daarop dient te worden toegezien.
7	De afstand tussen publiek en paarden moet zodanig zijn dat ongelukken voorkomen worden.	Het betreft niet specifiek de afstand tussen publiek en paarden, maar vooral het treffen van adequate voorzieningen om ongelukken te voorkomen.	Publiek mag niet vlak bij de achterhand van de paarden komen (binnen de reikwijdte van een uitgeslagen achterbeen).
8	Onnodige onrust (door bv. lawaai van kermisattracties) voor de dieren die tot vluchtgedrag kan leiden dient te worden vermeden.	Paarden moeten voldoende worden afgeschermd van potentiële risicofactoren die onrust bij de paarden kunnen veroorzaken.	Onrust kan ook veroorzaakt worden door luidruchtige mensen, ruwe omgang, bezoekers en door dreiging van fysiek contact tussen paarden. Paarden moeten van deze potentiële onrust (waaronder ook andere gelijktijdig gehouden evenementen) voldoende worden afgeschermd.
9	Op een centrale plaats op de markt is voorlichting beschikbaar over het houden van paarden.		Nader specificeren: voor wie is deze informatie bestemd? Het beschikbaar stellen van informatie toegespitst op doelgroepen.
10	Het aanbieden van een dier als prijs, direct of indirect, via een verloting o.i.d. is niet toegestaan.		Dit is wetgeving, hoeft wellicht niet hier in het Protocol Welzijn Paardenmarkten.
11	Dieren die op welke wijze dan ook een gevaar vormen voor zich zelf, voor andere paarden of voor bezoekers moeten van de markt worden verwijderd of apart worden gezet.	Verplicht stellen (nood)opvangplaats. En explicieter benoemen wat er gebeurt met paarden die worden verwijderd of gewond raken; indien verwijderen niet (direct) vervoerd worden naar huis betekent moet er een (nood)opvangplaats zijn.	Een invulling voor een dergelijke (nood)opvangplaats is: een afgescheiden terrein met continu toezicht waar paarden volledig afgezonderd op passende wijze kunnen worden opgevangen.

7.2 Aanvullingen op het huidige Protocol Welzijn Paardenmarkten

1. Vakbekwaamheidseisen aan controleurs

Een goede invulling van het Protocol Welzijn Paardenmarkten zou zijn dat er specifiek door mensen met voldoende kennis naar het gedrag van de paarden moet worden gekeken. Het goed beoordelen van de welzijnstoestand van een paard vereist specifieke kennis van de beoordelaar. Dit geldt zowel voor de dierenarts die de ingangscntrole uitvoert als voor de dierenarts die de exportcertificaten verstrekt, als ook voor de controleur die op de markt de paarden en de voorzieningen beoordeelt.

2. Omgang en verzorging

Bij de omgang en verzorging van de paarden is het van belang dat lichamelijke en gedragsmatige afwijkingen op tijd worden opgemerkt. De eerste controle daarop vindt al plaats bij het laden van de paarden door de aanbieder. Ook voor deze persoon is een bepaalde mate van vakbekwaamheid noodzakelijk om goed te bepalen of het dier geschikt is voor transport en verblijf op de markt.

Daarna hoort op het moment van aanvoer op de markt een vakbekwame beoordeling te geschieden door de controlerende dierenarts. Deze behoort niet alleen te letten op "verwondingen, tekenen van verwaarlozing en/of mogelijk infectieuze ziekten" maar ook op de andere in hoofdstuk 4 beschreven dierparameters. Verder dient de dierenarts, nadat de aanvoer is gestopt, op de markt rond te wandelen en daarbij oog te hebben voor het welzijn van de paarden en de houders daar zo nodig op aan te spreken. Een dergelijk 'controle rondje' zou iedere 2 tot 4 uur moeten plaatsvinden. Deze dierenarts maakt een dagrapport van zijn/haar bevindingen ten behoeve van de evaluatie voor het bevoegd gezag.

3. Controle op identiteit

Op dit moment vindt, voor zover bekend, geen controle van de identiteit van paarden plaats bij het aanbieden op de markt. Het is raadzaam om bij alle aangeboden paarden de aanwezigheid en juiste werking van de transponder (chip) te checken en het bijbehorende paspoort te controleren. Bij de moderne chipreaders kunnen de gelezen nummers worden opgeslagen of direct naar een computer worden gestuurd zodat na de markt een correct overzicht is van alle aanwezige dieren. Ook kan op deze wijze op eenvoudige wijze bij een volgend evenement gecontroleerd worden of het betreffende paard inderdaad voldoende rust heeft gehad. Idealiter wordt bij ieder dier de aanbieder/houder (naam en telefoonnummer) genoteerd zodat men de aanbieder direct kan bereiken als er tijdens de markt problemen met een dier zijn.

Een goede I&R en houderregistratie is essentieel op de paardenmarkt. Zo zijn bevoegdheden en verplichtingen aangaande de paarden direct te relateren aan iemand die verantwoordelijk en aansprakelijk is.

4. Richtlijnen voor temperatuur en luchtvochtigheid

In het Protocol Welzijn Paardenmarkten ontbreekt een richtlijn over het klimaat en het effect van weersinvloeden op het welzijn van de paarden. Wanneer een paardenmarkt buiten wordt gehouden, is het belangrijk dat paarden niet langdurig in de volle zon staan. Indien dit wel het geval is, moeten de paarden tenminste elke 1-2 uur water aangeboden krijgen en moet er extra aandacht zijn voor 'hitte-stress' en dehydratie. Bij paardenmarkten die binnen gehouden worden is het belangrijk aanvullende maatregelen te nemen wanneer de 'Livestock Weather Safety Index' aangeeft dat paarden bij de heersende combinatie van temperatuur en relatieve luchtvochtigheid risico lopen.

Voor ezels is beschutting (overkapping of regendekje) noodzakelijk bij regen.

7.3 Overige aanbevelingen gerelateerd aan de paardenmarkten

5. Strikter toezicht en handhaving (wet en regelgeving)

Toezicht en handhaving op wet- en regelgeving ligt bij de overheden. Het is niet realistisch en logisch om alle verantwoordelijkheid bij één partij neer te leggen. Voor een efficiënte vorm van toezicht is samenwerking en het maken van afspraken een praktische oplossing. Bij het constateren van onrechtmatigheden kan de betreffende eindverantwoordelijke verwittigd worden en kan er dus worden opgetreden. Bij het beoordelen van regelgeving waarbij specifieke kennis noodzakelijk is, kan in teams gewerkt worden waarbinnen vakbekwaamheid (dierenarts) en bevoegdheid (politieagent, inspecteur NVWA) worden gecombineerd. Een aanvullende aanbeveling is dat de inzet van controle en handhaving zich vooral zou moeten richten op de handelspaarden want deze dieren hebben waarschijnlijk ook nog een lange reis voor zich.

De gemeente heeft de ruimte om aanvullende voorwaarden te stellen aan een paardenmarkt. Om maatschappelijk draagvlak en de meerwaarde voor de gemeente te behouden, maakt een gemeente afwegingen onder welke voorwaarden zij een vergunning af wil geven en hoe zij hierop toeziet. Het opnemen van het Protocol Welzijn Paardenmarkten in de APV en daaruit voortkomende vergunning is voor de Raad een expliciete eis.

6. Welzijnsevaluatie

Paardenmarkten zijn vaak onderdeel van een jaarlijks terugkerend evenement. Het uitvoeren van een evaluatie naar de effectiviteit van de opgenomen voorwaarden in de APV helpt de gemeente het paardenwelzijn steeds verder te verbeteren. Deze evaluatie is onontbeerlijk.

7. Transparantie op paardenmarkten vergroten

De paardenmarkt wordt gevormd door mensen die deelnemen aan de paardenmarkt, hetzij als verkoper, koper, belangstellende, toevallige passant of anderszins. Zij hebben allen een verantwoordelijkheid in het realiseren van een geaccepteerde, maatschappelijk gedragen paardenmarkt. In Nederland hebben mensen in relatie tot paardenmarkten verschillende belangen en visies. Om aan de verschillende belangen tegemoet te kunnen komen is het belangrijk dat alle betrokkenen open en respectvol met elkaar communiceren.

In feite zijn alle partijen die betrokken zijn bij paardenmarkten gebaat bij transparantie. Alleen bij overtredingen zal één partij dit niet zijn. Door veel negatieve aandacht in (sociale) media is verharding opgetreden bij diverse partijen waardoor de geslotenheid van de markt toeneemt. Dit is een onwenselijke situatie. Hier ligt een verantwoordelijk voor alle partijen die betrokken zijn bij de paardenmarkten. Meer kennis en begrip voor de rol en belangen van iedere partij, zullen helpen om deze verharding te verzachten en dit alles biedt weer ruimte voor verdere verbeteringen. Striktere regelgeving en zorgvuldige handhaving bieden goede handvatten voor een paardenmarkt die binnen het huidige maatschappelijke klimaat past, en vormen een belangrijk deel van de oplossing. De mensen op de markt maken de markt en zijn bepalend voor de beeldvorming.

8. Communicatie en voorlichting

Het blijkt dat houders van paarden niet altijd (goed) bekend zijn met de geldende regels en eisen. Om dit te verbeteren is voorlichting van belang en goede communicatie via bestaande communicatiekanalen is onontbeerlijk. Paardenmarkten zouden aanbieders op hun markt tevoren op de hoogte moeten stellen van alle geldende regels en eisen.

Het is essentieel om in de voorlichting en communicatie over veranderingen duidelijk te maken wat de achterliggende redenen zijn voor de aanpassingen. Dit zijn bijvoorbeeld nieuwe wetenschappelijke inzichten of een veranderde beeldvorming in de samenleving. De toon en inhoud van de voorlichting moeten passen bij de betreffende doelgroep en moeten worden gecommuniceerd via kanalen waarmee de doelgroep wordt bereikt. Ook

de voorlichting aan potentiële kopers over de eisen die een paard stelt aan de verzorging en huisvesting zijn essentieel om eventuele impulsaankopen te voorkomen.

9. Definities en interpretatie wet- en regelgeving

Beschrijvingen in wetteksten zijn soms ingewikkeld en worden op verschillende manieren geïnterpreteerd. Dit wekt verwarring en werkt contraproductief op de naleving en de handhaving, wat het welzijn van de paarden niet ten goede komt. De overheid wordt aanbevolen hier eenduidige uitleg over te geven.

7.4 Implementatie van welzijnsverbeteringen op paardenmarkten

De paardenmarkten werken aan het verbeteren van het welzijn van de paarden en het reduceren van de risicofactoren. De wijze waarop de aanbevelingen worden geïmplementeerd is maatwerk en situatieafhankelijk. Indien het niet mogelijk is om op een bestaande paardenmarktlocatie de aanbevelingen te implementeren, is deze locatie niet geschikt voor het houden van een paardenmarkt.

In deze paragraaf zijn enkele voorbeelden opgenomen van de wijze waarop paardenmarkten verbeteringen hebben doorgevoerd. Deze lijst is niet uitputtend maar bedoeld als inspiratie.

- Aanvoer van paarden naar de markt alleen via sluisen, zodat ieder paard rondom gezien kan worden alvorens op de markt te worden toegelaten. Hier zou ook de aanbevolen registratie van paard en houder plaats kunnen vinden. Er werken minimaal twee dierenartsen gelijktijdig bij de aanvoercontrole. Paarden komen aan via een soort sluis waar twee dierenartsen aanwezig zijn en het paard tussen hen door de markt op komt. Het paard wordt zo in één keer aan twee kanten beoordeeld. Dit werkt efficiënt en snel.
- De marktorganisatie verstrekt water, emmers en hooi in voldoende hoeveelheden. Bij grote markten kan op dit op meerdere plaatsen worden aangeboden. Er kan bij het klaarmaken van het terrein reeds hooi onder de aanbindplaatsen worden verstrekt.
- Het publiek wordt voor de paarden langs geleid en komt niet achter de paarden.
- Er zijn waarschuwingen voor publiek in de vorm van bordjes om risicovolle situaties en incidenten te voorkomen.
- Andere (voor paarden stressvolle) evenementen vinden plaats op een andere locatie, bijvoorbeeld enkele straten verder.
- Er is een dichte afscheiding geplaatst tussen de locatie waar de paarden staan en een mogelijk voor paarden stressvolle event.

- Zowel de monsterbaan als het marktterrein zijn op een zand- en grasbodem gerealiseerd.
- Er zijn dierenartsen en controleurs die gedurende de dag mensen (zowel houders als publiek) aanspreken op de wijze van omgang met de paarden en alert zijn op het voorkomen van potentiële risicovolle situaties of andere actie te ondernemen. De Raad adviseert om de waargenomen problemen ook in een evaluatierapport op te nemen om zo structureel verbeteringen door te kunnen voeren.
- Aanbieders van paarden die zich van te voren aanmelden, worden schriftelijk geïnformeerd over de regels waaraan voldaan moet worden om een paard aan te mogen voeren op de markt.
- Er wordt een samenwerking aangegaan met onderwijsinstellingen waarbij goed instrueerde studenten hand- en spandiensten verrichten op de markt.

8. Conclusies

Het verzoek van de staatssecretaris was om een zienswijze te geven over een aantal aspecten van paardenmarkten. De Raad heeft in deze zienswijze invulling gegeven aan verbeteren van het welzijn van paarden op paardenmarkten zoals deze anno 2016 bestaan. Hier is het transport naar en van de markt onlosmakelijk mee verbonden.

De Raad heeft de volgende conclusies getrokken:

1. De Raad acht paardenmarkten in Nederland acceptabel mits het paardenwelzijn niet in het gedrang komt. Volledige ontkoppeling van paardenmarkt en andere evenementen is niet noodzakelijk, mits paarden geen hinder van deze evenementen ondervinden. Het transport naar en van de paardenmarkt is onlosmakelijk onderdeel van de paardenmarkt. De Raad heeft concrete aanbevelingen gedaan om het Protocol Welzijn Paardenmarkten aan te scherpen en uit te breiden.
2. Er is reeds veel geregeld in wet- en regelgeving en in het Protocol Welzijn Paardenmarkten voor het welzijn van paarden. Er is nog een aantal punten in de regelgeving niet eenduidig, wat naleving en handhaving bemoeilijkt.
3. De duur van een paardenmarkt inclusief het transport naar en van de markt is nu niet goed te beoordelen. Vooral bij slachtpaarden ziet de Raad dit als welzijnsrisico. Een betere tracking en tracing maakt het mogelijk frequente en langdurige transporten van deze paarden inzichtelijk te maken en te reduceren.
4. De houder (persoon die het paard (tijdelijk) houdt en verantwoordelijk is voor het dier) is zélf verantwoordelijk voor het welzijn van het paard en een andere partij beoordeelt of het welzijn van het paard voldoende wordt geborgd c.q. is gerealiseerd.

5. De huidige wetgeving voorziet in theorie voor een groot deel in het borgen van het paardenwelzijn, maar een veel strikter toezicht en een strikte handhaving (en sanctionering) is van belang om dit welzijn ook écht te realiseren.
6. De gemeenten hebben een belangrijke rol om door middel van lokale regelgeving (verordening, vergunning) te zorgen voor een beter paardenwelzijn. Het Protocol Welzijn Paardenmarkten zou (na het doorvoeren van de geadviseerde wijzigingen) standaard moeten worden opgenomen in de APV in gemeenten met paardenmarkten. Ook hier zijn vakbekwaam toezicht en handhaving essentieel om het paardenwelzijn te kunnen borgen.
7. Voor een betere naleving van regelgeving moeten de regels bekend zijn bij de betrokken partijen. Communicatie en voorlichting en educatie per doelgroep, dragen hier aan bij. Voor begrip en draagvlak moeten voor de doelgroep geschikte kanalen worden gebruikt en een toelichting worden gegeven over de achterliggende redenen van de regelgeving.
8. De mensen op de markt maken de markt en zijn bepalend voor de beeldvorming.

Geraadpleegde bronnen

- Blokhuis, H.J., Veissier, I., Miele, M., Jones, R.B., 2010. *The Welfare Quality project and beyond: safeguarding farm animal wellbeing*. Acta Agriculturae Scandinavica Animal Science, vol. 6, p. 129-140
- Caroll, C.L., Huntington P.J., 1988. *Body condition scoring and weight estimation of horses*. Equine Veterinary Journal, vol. 20-1, p. 41-45
- Coenen, M., 1990 *Beobachtungen zum Vorkommen fütterungsbedingter Magenulcera beim Pferd*. Schweizer Archiv Fur Tierheilkunde, vol. 132, p. 121-126
- College van Beroep voor het bedrijfsleven, 2016. zaaknummer: 16/948. <http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:CBB:2016:400>
- Evans, J.W., Borton, A., Fintz, H.F., VanVleck, L.D., 1977. *The Horse*. W.H. Freeman & Company, San Francisco
- Heffner, R.S., Heffner, H.E., 1986. *Localization of tones by horses - use of binaural cues and the role of the superior olivary complex*. Behavioral Neuroscience, vol. 100(1), p. 93-103
- Huybregt, C.N., 2008. *Protecting horses from excessive music noise – a case study*. Animals: 9th International Congress on Noise as a Public Health Problem (ICBEN) 2008, Foxwoods, CT, 9 p.
- Johnson, P.J., Wiedmeyer, C.E., Messer, N.T., Ganjam, V.K., 2009. *Medical implications of obesity in horses-lessons for human obesity*. Journal of Diabetes Science and Technology, vol. 3, p. 163-174
- Keeling, L.J., Blomberg, A., Ladewig, J., 1999. *Horse-riding accidents: when the human-animal relationship goes wrong!* In: Proceedings of the 33rd International Congress of the International Society for Applied Ethology, p. 86
- Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie, 2016. <http://www.knhs.nl>
- Knubben, J.M., Fürst, A., Gygax, L., Stauffacher, M., 2008. *Bite and kick injuries in horses: Prevalence, risk factors and prevention*. Equine Veterinary Journal, vol. 40, p. 219-223
- Leenstra, F.R., Neijenhuis, F., Bosma, B., Ruis, M., Smolders, G., Visser, E.K., 2011. *Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden - een eerste herhaling*. Wageningen UR Livestock Research, 83 p.
- Leenstra, F.R., Visser, E.K., Ruis, M.A.W., Greef, K.H. de, Bos, A.P., Dixhoorn, I.D.E. van, Hopster, H., 2007. *Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden - Inventarisatie en prioritering en mogelijke oplossingsrichtingen*. Wageningen UR Animal Sciences Group, 80 p.

- Marlin, D., Kettlewell, P., Parkin, T., Kennedy, M., Broom, D., Wood, J., 2011. *Welfare and health of horses transported for slaughter within the European Union Part 1: Methodology and descriptive data*. Equine Veterinary Journal, vol. 43, p. 78-87
- Mills, D., Clarke, A., 2002. *Housing management and welfare*, In: The Welfare of Horses. Kluwer Academic, Dordrecht, p. 77-97
- Munsters C.C.B.M., Visser K.E., van den Broek J., Sloet van Oldruitenborgh-Oosterbaan M.M., 2012. *The influence of challenging objects and horse-rider matching on heart rate, heart rate variability and behavioural score in riding horses*. The Veterinary Journal, vol. 192, p. 75-80
- Munsters C.C.B.M., van den Broek J., Visser E.K., Sloet van Oldruitenborgh-Oosterbaan M.M., 2013. *Physiological and behavioural responses of horses during police training*. Animal, vol. 7, p. 822-827
- Munsters C.C.B.M., van den Broek J., van Weeren P.R., Sloet van Oldruitenborgh-Oosterbaan M.M., 2013. *Effect of transport, riot control, training and night patrols on the workload and stress of mounted police horses*. Applied Animal Behavioural Science, vol. 143, p. 52-60
- Nagy, K., Schrott, A., Kabai, P., 2008. *Possible influence of neighbours on stereotypic behaviour in horses*. Applied Animal Behaviour Science, vol. 111, p. 321-328
- NEWC, 2009. *Equine Industry Welfare Guidelines Compendium for Horses, Ponies and Donkeys*. http://www.nationalequinewelfarecouncil.co.uk/www/newc/wp-content/uploads/2012/01/Body_Score_Charts_-_Horses__Donkeys_NEWC1.pdf
- Nyman, S., Jansson, A., Lindholm, A., Dahlborn, K., 2002. *Water intake and fluid shifts in horses: effects of hydration status during two exercise tests*. Equine Veterinary Journal, vol. 34, p. 133-142
- Paardenpunt Vlaanderen, 2016. <http://paarden.vlaanderen/nl/home>
- Pedersen, G.R., Søndergaard, E., Ladewig, J., 2004. *The influence of bedding on the time horses spend recumbent*. Journal of Equine Veterinary Science, vol. 24, p. 153-158
- Pieters, A., 1998. *Huisvesting Paarden Praktijkonderzoek Rundvee, Schapen en Paarden* (PR), Lelystad.
- Raad voor Dierenaangelegenheden, 2003. *Mogelijke welzijnsproblemen in de paardenhouderij*. Raad voor Dieraangelegenheden, Den Haag.
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2016. <http://www.rvo.nl>
- SCAHAW, 2002. *Report of the Scientific Committee on Animal Health and Welfare - The welfare of animals during transport* (details for horses, pigs, sheep and cattle). European Commission – Health and Consumer Protection Directorate-General. Directorate C–Scientific Opinions.

Sectorraad Paarden, 2016.

<http://www.sectorraadpaarden.nl/uploads/boekje-nederland-paardenland.pdf>

<http://www.sectorraadpaarden.nl/uploads/definitief-protocol-paardenmarkten-1.pdf>

<http://www.sectorraadpaarden.nl/uploads/gids-voor-goede-praktijken-augustus-versie-1.0-1.pdf>

Smith, B.L., Jones, J.H., Hornof, W.J., Miles, J.A., Longworth, K.E., Willits, N.H., 1996. *Effects of road transport on indices of stress in horses*. Equine Veterinary Journal vol. 28, p. 446-454

Søndergaard, E., Clausen, E., Christensen, J.W., Schougaard, H., 2004. *Housing of horses; Danish Recommendations*, In: DIAS report. Danish Institute of Agricultural Sciences, Tjele.

Venner, M., Vervuert, I., Deegen, E., 2002. *Rehabilitation of adult horses with gastric ulcers*. Rehabilitation von erwachsenen pferden mit magengeschwüren Tierärztliche Praxis. Ausgabe G, Grosstiere/Nutztiere, vol. 30-1, p. 63-67

Vervuert, I., 2013. *The impact of nutrition on equine welfare*. Pferdeheilkunde vol. 29, p. 485-488

Visser, E.K. 2002. *Horsonality*. PhD thesis, Utrecht University. 151 p

Waiblinger, S., Menke, C., Coleman, G., 2002. *The relationship between attitudes, personal characteristics and behaviour of stockpeople and subsequent behaviour and production of dairy cows*. Applied Animal Behaviour Science vol. 79, p. 195-219

Weeks, C.A., McGreevy, P., Waran, N.K., 2012. *Welfare issues related to transport and handling of both trained and unhandled horses and ponies*. Equine Veterinary Education, vol. 24, p. 423-430

Wet- en regelgeving, 2016.

<http://wetten.overheid.nl>

<http://eur-lex.europa.eu>

Bijlage 1 Verzoek Staatssecretaris

RDA/nr. 2016.039

Bestemd voor: MS

Ontvangstdatum 8/3/2016

Ministerie van Economische Zaken

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

Secretaris Raad voor Dierenangelegenheden
De heer ir. M.H.W. Schakenraad
Postbus 20401
2500 ER DEN HAAG

Datum 08 MRT 2016
Betreft Zienswijze aanpak verbeteren welzijn paarden op paardenmarkten
middels actualisering huidige paardenprotocol

Geachte heer Schakenraad,

Er bestaat al langere tijd maatschappelijke weerstand tegen paardenmarkten die deel uit maken van voor paarden stressvolle evenementen zoals kermissen en jaarmarkten. Daarnaast blijken ook nog steeds incidenteel op paardenmarkten welzijnsnormen van de Wet dieren en het Besluit houders van dieren te worden overtreden.

Ook richting de Tweede Kamer heb ik aangegeven dat incidenten niet altijd kunnen worden voorkomen maar dat het risico erop zoveel mogelijk kan en moet worden geminimaliseerd en dat een dusdanige ontkoppeling van paardenmarkten en evenementen dient plaats te vinden zodat de paarden er geen hinder van ondervinden. De betrokken partijen zouden zelf in staat moeten zijn om het welzijn van de dieren te waarborgen, misstanden te voorkomen en het risico op incidenten te minimaliseren.

Daarnaast is er maatschappelijke ophef over het toestaan door organisatoren van markten, keuringen en tentoonstellingen van de aanwezigheid van paarden met gecoupeerde staarten, een in Nederland verboden ingreep.

Middels actualisatie van het bestaande protocol moet het mogelijk zijn de ontkoppeling in de praktijk vorm te geven en het risico op incidenten te minimaliseren.

Het bestaande paardenprotocol is door de organisatoren van de grotere paardenmarkten in samenwerking met de Sectorraad Paarden, de Dierenbescherming en de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD) opgesteld als eerste aanzet om het welzijn van paarden op de paardenmarkten te verbeteren.

Ook voor de betrokken gemeenten ligt hier een taak. Alvorens een paardenmarkt georganiseerd mag worden, dient de gemeente een vergunning te verstrekken. In deze vergunning kunnen binnen de kaders van de APV verordening aanvullende voorwaarden worden opgenomen waarmee ook van de zijde van de gemeente het

Directoraat-generaal Agro en
Natuur
Directie Dierlijke Agroketens en
Dierenwelzijn

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Factuuradres
Postbus 16180
2500 BD Den Haag

Overheidsidentificatienr
0000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ez

Behandeld door
drs. P.L.F. Bours

T 070 378 4817
F 070 378 6153
p.l.f.bours@minez.nl

Ons kenmerk
DGAN-DAD / 16021034

Pagina 1 van 4

risico op incidenten tijdens een markt kan worden geminimaliseerd en de naleving kan worden vergroot.

Van belang hierbij is het opstellen van de juiste waarborgen die onderdeel uit kunnen gaan maken van de vergunning. In de bijlage heb ik een overzicht opgenomen van op markten van toepassing zijnde regelgeving die in de vorm van randvoorwaarden uitgewerkt dient te worden. De van toepassing zijnde regelgeving heb ik als bijlage bijgesloten.

Verzoek

Hierbij vraag ik de Raad zijn zienswijze te geven over:

1. Protocol Paardenmarkten

Naar mijn mening moet het huidige protocol geactualiseerd worden. De actualisatie zou voldoende waarborgen moeten bieden voor:

- a. een dusdanige ont koppeling van paardenmarkten met stressvolle evenementen zodat paardenmarkten geen deel meer uitmaakt van stressvolle evenementen en de paarden hier geen hinder (stress) meer van ondervinden;
- b. het zoveel mogelijk beperken van risico's op incidenten op paardenmarkten.

Uitgangspunt hierbij is de van toepassing zijnde welzijnsregelgeving die ik als bijlage heb bijgesloten. Ik verzoek u uw zienswijze over het protocol en voorstellen tot eventuele aanpassingen zo veel mogelijk in samenwerking met de marktorganisaties van de 5 gemeenten met de grootste paardenmarkten (Hedel, Barneveld, Zuidlaren, Eist, Bemmelen), de Sectorraad Paarden, de Dierenbescherming, de KNMvD en Eyes on Animals op te stellen.

2. Implementatie randvoorwaarden door Gemeenten

Ik verzoek u vervolgens in overleg te treden met de betrokken gemeenten over de wijze waarop de opgenomen waarborgen (c.q. het beoogde nieuwe protocol) onderdeel gaan vormen van de door de gemeenten af te geven paardenmarktvergunningen waarbij de nadruk eerst ligt op afspraken met de hierboven genoemde 5 gemeenten.

Ik verzoek u het onderdeel "Actualisatie protocol" indien mogelijk voor de zomer op te leveren en het voorstel over de afspraken met gemeenten in het najaar.

Vriendelijke groet,

Martijn van Dam
Staatssecretaris van Economische Zaken

Bijlage

Hieronder volgt een overzicht van op markten van toepassing zijnde regelgeving die in de vorm van randvoorwaarden uitgewerkt dient te worden in het protocol en vergunning. Het betreft de Wet Dieren (WD), het Besluit houders van dieren (Bhvd) en de Transportverordening (Tv):

1. Art. 2.1 (WD) Dierenmishandeling: Het is verboden zonder redelijk doel of met overschrijding van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen.
2. Art 2.8 1^e lid onder a (WD) en art 2.16 derde en vierde lid (WD): Het is verboden lichamelijke ingrepen te verrichten en met dieren waarbij een verboden ingreep is uitgevoerd deel te nemen of toe te laten aan een tentoonstelling of keuring.
3. Art 1.6 eerste lid (Bhvd): De bewegingsvrijheid van een dier wordt niet op zodanige wijze beperkt dat het dier daardoor onnodig lijden of letsel wordt toegebracht.
4. Art 1.6 tweede lid (Bhvd): Een dier wordt voldoende ruimte gelaten voor zijn fysiologische en ethologische behoeften.
5. Art 1.6 derde lid (Bhvd): Een dier wordt indien het niet in een gebouw worden gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden.
6. Art. 1.7 a (Bhvd): Degene die een dier houdt, draagt er zorg voor dat het dier wordt verzorgd door een persoon die beschikt over de voor die verzorging nodige kennis.
7. Art 1.7 b (Bhvd): Degene die een dier houdt, draagt er zorg voor dat het dier slechts onder de hoede wordt gesteld van een persoon die kennelijk tot de verzorging in staat is.
8. Art 1.7 c (Bhvd): Een dier dat ziek of gewond is, wordt onmiddellijk op passende wijze verzorgd.
  - a. Art 2.2 6^e lid Wet Dieren: Vervolgens geldt dat een ieder een hulpbehoevend dier de nodige zorg biedt.
  - b. Art 2.2 8^e lid Wet Dieren: Het is houders van dieren verboden aan deze dieren de nodige verzorging te onthouden.
9. Art. 1.7 e (Bhvd): Degene die het dier houdt draagt er zorg voor dat een voor dat dier toereikende hoeveelheid gezond en voor de soort en leeftijd geschikt voer krijgt toegediend op een wijze die past bij het ontwikkelingsstadium van het dier.

10. Transportverordening:

- a. Art 3 stelt dat het verboden is dieren te vervoeren op zodanige wijze dat het de dieren waarschijnlijk onnodig lijden berokkent.
- b. Art. 2, onder a, hoofdstuk 1, Bijlage 1: Alleen de dieren die geschikt zijn op eigen kracht pijnloos te bewegen of zonder hulp te lopen mogen worden vervoerd.
- c. Art. 1.8 a t/m f, hoofdstuk 111, bijlage 1: Het is verboden dieren te slaan of te schoppen, op een bijzonder gevoelig deel van het lichaam op zodanige wijze druk uit te oefenen dat het de dieren onnodig pijn of onnodig lijden berokkent; de dieren bij de poten, staart of vacht op te tillen of voort te trekken; opzettelijk dieren te hinderen die gedreven of geleid worden door een gedeelte waar doorstroming nodig is.
- d. Art. 1.10 en 1.11 hoofdstuk 111, Bijlage 1: Markten of verzamelplaatsen dienen, zo nodig, voorzieningen te verstrekken voor het aanbinden van dieren. Dieren die dit niet gewend zijn, mogen niet worden aangebonden. De dieren moeten toegang tot water hebben en de dieren moeten kunnen liggen.
- e. Art. 1.3 en art 1.6 hoofdstuk 111, Bijlage 1: tijdens de verplaatsing van het laden en lossen moet letsel en lijden worden voorkomen en opwinding en stress tot een minimum worden beperkt. Vloeren mogen niet glad zijn en er moet passende verlichting aanwezig zijn.

Daarnaast is het van belang er zorg voor te dragen dat gevaar voor mens en dier worden voorkomen.

Bijlage 2 Vigerende teksten in Wet- en regelgeving gerelateerd aan paardenmarkten incl. transport

Transportverordening 1/2005 – beknopte selectie van relevante regels in relatie tot paardenmarkten

Overwegende hetgeen volgt:

- (5) Met het oog op het dierenwelzijn moet het langdurig vervoeren van dieren, met inbegrip van slachtdieren, zoveel mogelijk beperkt worden.
- (12) Vervoer voor commerciële doeleinden is niet beperkt tot vervoer waarbij een onmiddellijke uitwisseling van geld, goederen of diensten plaatsvindt. Vervoer voor commerciële doeleinden omvat met name vervoer dat rechtstreeks of onrechtstreeks leidt dan wel of strekt tot het maken van winst.
- (13) Het lossen en daarna opnieuw laden van dieren kan bij hen ook stress veroorzaken, en contact op controleposten, vroeger „halteplaatsen” genaamd, kan in bepaalde gevallen tot verspreiding van besmettelijke ziekten leiden. Daarom moeten specifieke maatregelen worden getroffen voor de gezondheid en het welzijn van dieren wanneer deze rusten bij een controlepost.
- (14) Wanneer het welzijn van dieren te wensen overlaat, is dat dikwijls te wijten aan een gebrek aan kennis. Een adequate opleiding is daarom een eerste vereiste voor iedereen die tijdens het vervoer met dieren omgaat; deze opleiding mag alleen worden verstrekt door instanties die door de bevoegde autoriteiten zijn erkend.
- (16) Bij het vervoer van dieren zijn niet alleen vervoerders betrokken, maar ook veehouders, handelaars, verzamelcentra, slachthuizen e.d. Bijgevolg moeten sommige verplichtingen met betrekking tot het welzijn van dieren gelden voor iedereen die bij het vervoer van dieren betrokken is.
- (18) Langdurige transporten zijn waarschijnlijk schadelijker voor het welzijn van de dieren dan korte transporten. Er moeten dan ook speciale procedures worden ontworpen om een betere handhaving van de normen te garanderen, met name door de traceerbaarheid van de transporten te verbeteren.
- (21) Geregistreerde eenhoevigen, als gedefinieerd in artikel 2, onder c), van Richtlijn 90/426/EEG, worden vaak voor niet-commerciële doeleinden vervoerd, en dat vervoer moet plaatsvinden overeenkomstig de algemene doelstellingen van deze verordening. Gelet op de aard van dat vervoer, is het dienstig om van bepaalde voorschriften af te wijken wanneer geregistreerde eenhoevigen worden vervoerd voor wedstrijden, races, culturele manifestaties of fokdoeleinden. Die uitzonderingen mogen evenwel niet gelden voor eenhoevigen die rechtstreeks, of via een markt of een verzamelcentrum naar een slachthuis worden vervoerd om te worden geslacht, en die overeenkomst artikel 2, onder d), en artikel 8, lid 1, tweede streepje van Richtlijn 90/426/EEG moeten worden beschouwd als „als slachtdieren gehouden paardachtigen”.
- (22) Het feit dat overtredingen van de wetgeving inzake dierenwelzijn onvoldoende worden bestraft, nodigt uit tot niet-naleving van die wetgeving en leidt tot concurrentievervalsing. Daarom moeten er in de gehele Gemeenschap uniforme procedures komen om de controles uit te breiden en de straffen op overtredingen van de dierenwelzijnswetgeving aan te scherpen. De lidstaten moeten voorschriften inzake sancties vaststellen die van toepassing zijn op overtredingen van de bepalingen van deze verordening, en ervoor zorgen dat die worden toegepast. Deze sancties moeten doeltreffend, evenredig en afschrikkend zijn.
- (26) De voorschriften en informatieprocedures van Richtlijn 89/608/EEG van de Raad van 21 november 1989 betreffende wederzijdse bijstand tussen de administratieve autoriteiten van de lidstaten en samenwerking tussen deze autoriteiten en de Commissie, met het oog op de juiste toepassing van de

veterinaire en zoötechnische wetgeving, moeten ook gelden ten aanzien van het welzijn van dieren tijdens het vervoer, teneinde overeenstemming met deze verordening te waarborgen.

HOOFDSTUK I

Artikel 1: Toepassingsgebied

1. Deze verordening is van toepassing op het vervoer van levende gewervelde dieren binnen de Gemeenschap, alsmede op de door ambtenaren te verrichten speciale controles op partijen dieren die het douanegebied van de Gemeenschap binnenkomen of verlaten.
5. Deze verordening is niet van toepassing op het vervoer van dieren dat geen verband houdt met een economische bedrijvigheid, en ook niet op het rechtstreekse vervoer van dieren van of naar diergeneeskundige praktijken en klinieken dat door de dierenarts is voorgeschreven.

Artikel 3: Algemene voorwaarden voor het vervoer van dieren

Het is verboden dieren te vervoeren of te laten vervoeren op zodanige wijze dat het de dieren waarschijnlijk letsel of onnodig lijden berokkent.

Bovendien moet aan de volgende voorwaarden worden voldaan:

- a) vooraf zijn alle nodige voorzieningen getroffen om de duur van het transport tot een minimum te beperken en tijdens het transport in de behoeften van de dieren te voorzien;
- b) de dieren zijn geschikt voor het voorgenomen transport;
- c) het vervoermiddel is zodanig ontworpen en geconstrueerd, en wordt op zodanige wijze onderhouden en gebruikt dat de dieren letsel en lijden bespaard blijft en dat hun veiligheid is gegarandeerd;
- d) de laad- en losvoorzieningen zijn zodanig ontworpen en geconstrueerd, en worden op zodanige wijze onderhouden en gebruikt dat de dieren letsel en lijden bespaard blijft en dat hun veiligheid is gegarandeerd;
- e) het personeel dat met de dieren omgaat, heeft daarvoor de nodige opleiding of bekwaamheid, naar gelang van het geval, en voert zijn werkzaamheden uit zonder gebruikmaking van geweld of een methode die de dieren onnodig angstig maakt of onnodig letsel of leed toebrengt;
- f) het transport wordt zonder oponthoud tot de plaats van bestemming uitgevoerd, en de omstandigheden voor het welzijn van de dieren worden regelmatig gecontroleerd en naar behoren in stand gehouden;
- g) de dieren beschikken, gelet op hun grootte en op het voorgenomen transport, over voldoende vloeroppervlak en stahoogte;
- h) de dieren krijgen op gezette tijden water, voeder en rust, in kwaliteit en in kwantiteit afgestemd op hun soort en grootte.

HOOFDSTUK II ORGANISATOREN, VERVOERDERS, HOUDERS EN VERZAMELCENTRA

Artikel 4

1. Dieren mogen alleen worden vervoerd wanneer in het voertuig documenten met de volgende gegevens aanwezig zijn:
  - a) de herkomst en de eigenaar;
  - b) de plaats van vertrek;
  - c) datum en uur van vertrek;
  - d) de plaats van bestemming;
  - e) de verwachte duur van het voorgenomen transport.

Artikel 5

3. De organisatoren zorgen er voor elk transport voor dat:
  - a) het welzijn van de dieren niet in het gedrang komt door onvoldoende coördinatie van de verschillende onderdelen van het transport, dat rekening wordt gehouden met de weersomstandigheden, en dat

- b) een natuurlijke persoon belast wordt met het op elk gewenst moment verstrekken van informatie aan de bevoegde autoriteit over de planning, uitvoering en voltooiing van het transport.
- 4. Voor lange transporten tussen de lidstaten en met derde landen van als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, met uitzondering van geregistreeerde eenhoevigen, runderen, schapen, geiten en varkens moeten de vervoerders en organisatoren voldoen aan de in bijlage II opgenomen voorschriften inzake het journaal.

Artikel 6

- 4. De vervoerders laten alleen personeel met dieren omgaan dat een opleiding heeft ontvangen met betrekking tot de voorschriften van de bijlagen I en II.
- 5. Een wegvoertuig waarmee als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, runderen, schapen, geiten of varkens, dan wel pluimvee vervoerd worden, mag alleen bestuurd of indien het een verzorger betreft, begeleid worden door een persoon die in het bezit is van een getuigschrift van vakbekwaamheid overeenkomstig artikel 17, lid 2.
- 6. De vervoerders zorgen ervoor dat iedere partij dieren vergezeld wordt door een verzorger, behalve in de volgende gevallen:
  - a) de dieren worden vervoerd in afgesloten containers die voldoende worden geventileerd en die, zo nodig, voorzien zijn van voeder- en drinkautomaten die niet kunnen worden omgestoten, en die voldoende voeder en water bevatten voor een transport dat dubbel zo lang duurt als het verwachte transport;
  - b) de chauffeur treedt tevens op als verzorger.
- 7. De leden 1, 2, 4 en 5 zijn niet van toepassing op personen die dieren vervoeren over een afstand van maximaal 65 km, gerekend vanaf de plaats van vertrek tot de plaats van bestemming.

Artikel 8

- 1. De houders van dieren op de plaats van vertrek, overlading of bestemming zorgen ervoor dat de technische voorschriften van bijlage I, hoofdstuk I, en hoofdstuk III, afdeling 1 met betrekking tot het vervoer van dieren nageleefd worden.
- 2. De houders controleren alle dieren bij aankomst op de plaats van doorvoer of op de plaats van bestemming, en gaan na of zij een lang transport tussen de lidstaten of met derde landen ondergaan, dan wel ondergaan hebben. In het geval van lange transporten van als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen — met uitzondering van geregistreeerde eenhoevigen — runderen, schapen geiten en varkens moeten de houders voldoen aan de bepalingen inzake het journaal van bijlage II.

Artikel 9

- 1. De exploitanten van verzamelcentra zorgen ervoor dat de dieren behandeld worden overeenkomstig de technische voorschriften van bijlage I, hoofdstuk I, en hoofdstuk III, afdeling 1.
- 2. De exploitanten van verzamelcentra die overeenkomstig de communautaire veterinaire wetgeving zijn erkend, moeten bovendien voldoen aan de aanvullende voorschriften

HOOFDSTUK III TAKEN EN VERPLICHTINGEN VAN DE BEVOEGDE AUTORITEITEN

Artikel 17: Opleiding en getuigschrift van vakbekwaamheid

- 2. Het getuigschrift van vakbekwaamheid voor bestuurders van wegvoertuigen en verzorgers die als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, runderen, schapen, geiten of varkens, en pluimvee vervoeren als bedoeld in artikel 6, lid 5, wordt verleend overeenkomstig bijlage IV.

Artikel 21: Controles op plaatsen van uitgang en grensinspectieposten

- 2. Bij lange transporten van als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, runderen, schapen, geiten of varkens verrichten de officiële dierenartsen van de plaatsen van uitgang en grensinspectieposten de in bijlage II, Journaal, afdeling 3 („Plaats van bestemming”) vermelde controles, en tekenen zij de resultaten daarvan op.

3. Indien de bevoegde autoriteit van oordeel is dat de dieren niet in staat zijn om de reis te voltooien, moeten zij uitgeladen, gedrenkt en gevoederd worden, en rust krijgen.

BIJLAGE I TECHNISCHE VOORSCHRIFTEN

HOOFDSTUK I GESCHIKTHEID VOOR VERVOER

1. Alleen dieren die geschikt zijn voor het voorgenomen transport mogen worden vervoerd, en de vervoersomstandigheden moeten van dien aard zijn dat de dieren geen letsel of onnodig lijden kan worden berokkend.
2. Gewonde, zwakke en zieke dieren worden niet in staat geacht te worden vervoerd, met name in de volgende gevallen:
  - a) wanneer de dieren niet in staat zijn zich op eigen kracht pijnloos te bewegen of zonder hulp te lopen;
  - b) wanneer zij ernstige open wonden of een prolaps vertonen;
  - c) wanneer het drachtige dieren betreft waarvan de draagtijd reeds voor 90 % of meer gevorderd is, of dieren die in de week ervoor geworpen hebben;
  - d) wanneer het pasgeboren zoogdieren betreft waarvan de navel nog niet volledig geheeld is;
  - e) wanneer het varkens van minder dan drie weken, lammeren van minder dan een week of kalveren van minder dan tien dagen betreft, tenzij zij over minder dan 100 km worden vervoerd;
  - f) wanneer het honden en katten van minder dan acht weken betreft, tenzij zij vergezeld zijn van hun moeder;
  - g) wanneer het herten met een bastgewei betreft.
3. Zieke of gewonde dieren kunnen echter in staat worden geacht te worden vervoerd in de volgende gevallen:
  - a) wanneer het licht gewonde of zieke dieren betreft waarvoor het vervoer geen extra lijden veroorzaakt; bij twijfel wordt het advies van de dierenarts ingewonnen;
  - b) wanneer zij vervoerd worden voor de doeleinden van Richtlijn 86/609/EEG van de Raad indien de ziekte of de verwonding deel uitmaakt van het onderzoeksprogramma;
  - c) wanneer zij onder veterinaire toezicht vervoerd worden ten behoeve van of ingevolge een veterinaire behandeling of diagnose. Dit vervoer mag echter alleen worden toegestaan als het de dieren geen onnodig leed berokkent en zij niet mishandeld worden; en
  - d) wanneer zij veterinaire procedures hebben ondergaan die verband houden met landbouwpraktijken, zoals onthoorning of castratie, mits de wonden daarvan volledig geheeld zijn.
4. Wanneer dieren tijdens het vervoer ziek worden of gewond raken, moeten zij van de andere dieren worden gescheiden en moeten zij zo spoedig mogelijk eerste hulp krijgen. Zij moeten een passende diergeneeskundige behandeling krijgen en, zo nodig, een noodslachting ondergaan of gedood worden op een wijze die geen onnodig lijden veroorzaakt.
5. Aan te vervoeren dieren mogen alleen kalmerende middelen worden verstrekt als dat voor het welzijn van de dieren strikt noodzakelijk is; deze middelen mogen alleen worden gebruikt onder toezicht van een dierenarts.
7. De voorschriften van punt 2, c) en d), gelden niet voor geregistreerde eenhoevigen indien het doel van het transport is de gezondheids- en welzijnsomstandigheden rondom de geboorte te verbeteren, of voor pasgeboren veulens met het geregistreerde moederpaard, in beide gevallen op voorwaarde dat de dieren permanent begeleid worden door een verzorger die zich gedurende het transport aan hun verzorging wijdt.

HOOFDSTUK II VERVOERMIDDELEN

1. Bepalingen voor vervoermiddelen in het algemeen

- 1.1. De vervoermiddelen, containers en toebehoren moeten zodanig zijn ontworpen en geconstrueerd, en op zodanige wijze worden onderhouden en gebruikt dat:
  - a) letsel en onnodig lijden van de dieren voorkomen wordt en hun veiligheid gegarandeerd is;
  - b) zij de dieren bescherming bieden tegen slechte weersomstandigheden, extreme temperaturen en klimaatveranderingen;
  - c) zij gemakkelijk gereinigd en ontsmet kunnen worden;
  - d) de dieren niet kunnen ontsnappen of eruit kunnen vallen, en zij de bewegingsbelasting kunnen weerstaan;
  - e) steeds een aan de vervoerde diersoort aangepaste luchtkwaliteit en -hoeveelheid gewaarborgd is;
  - f) de dieren toegankelijk zijn zodat ze gecontroleerd en verzorgd kunnen worden;
  - g) zij voorzien zijn van een antislipvloer;
  - h) het weglekken van urine en uitwerpselen tot een minimum beperkt is;
  - i) voldoende verlichting aanwezig is om te dieren tijdens het vervoer te kunnen controleren en verzorgen.
- 1.2. In het dierencompartiment en op de verschillende laadvloeren dient voldoende ruimte te zijn om voor adequate ventilatie boven de dieren te zorgen wanneer deze in hun natuurlijke houding rechtop staan, zonder dat zij gehinderd worden in hun natuurlijke bewegingen.
- 1.3. Bij wilde dieren en, waar nodig, bij andere diersoorten dan als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, runderen, schapen, geiten of varkens, vergezellen de volgende documenten de dieren:
  - a) een waarschuwing dat het om wilde, schuwe of gevaarlijke dieren gaat;
  - b) schriftelijke instructies betreffende het voederen, drenken en eventueel vereiste speciale verzorging.
- 1.4. Tussenschotten moeten sterk genoeg zijn om het gewicht van de dieren te weerstaan. De uitrusting moet zo ontworpen zijn dat zij snel en gemakkelijk kan worden bediend.

HOOFDSTUK III VERVOERMETHODEN

1. Laden, lossen en behandeling van de dieren

- 1.1. Er moet passende aandacht worden besteed aan de behoeften van bepaalde categorieën dieren, zoals wilde dieren, zodat zij vóór het voorgenomen transport aan de wijze van vervoer kunnen wennen.
- 1.2. Indien het laden of lossen meer dan vier uur duurt, behalve in het geval van pluimvee:
  - a) moeten er passende voorzieningen aanwezig zijn waar de dieren zich, niet aangebonden, buiten het vervoermiddel kunnen ophouden, en kunnen eten en drinken;
  - b) moeten de verrichtingen onder toezicht staan van een bevoegde dierenarts en moeten er bijzondere voorzorgen genomen worden om ervoor te zorgen dat het welzijn van de dieren tijdens deze verrichtingen op de juiste wijze wordt gehandhaafd.

Voorzieningen en procedures

- 1.3. De voorzieningen voor het laden en lossen, met inbegrip van de vloeren, moeten zodanig zijn ontworpen en geconstrueerd, en op zodanige wijze worden onderhouden en gebruikt dat:
  - a) tijdens de verplaatsing van de dieren letsel en lijden worden voorkomen en opwinding en stress tot een minimum worden beperkt, en dat de veiligheid van de dieren wordt gewaarborgd; zo mogen met name de vloeren niet glad zijn en moeten er beschuttende zijkanten aanwezig zijn om ontsnappen van de dieren te voorkomen;
  - b) zij gemakkelijk gereinigd en ontsmet kunnen worden.
- 1.4. a) Laadbruggen mogen voor paarden niet steiler zijn dan 20 graden, oftewel 36,4 %. Wanneer de hellingsgraad meer dan 10 graden is, oftewel 17,6 %, moet de laadbrug voorzien zijn van een systeem,

bijv. dwarslatten, waardoor de dieren gemakkelijk en zonder risico of problemen het voertuig in en uit kunnen lopen.

- b) Hefplatforms en verdiepingen moeten voorzien zijn van veiligheidshekken die voorkomen dat dieren er tijdens het laden of lossen af vallen of ontsnappen.

1.6. Tijdens het laden en lossen moet passende verlichting aanwezig zijn.

Behandeling

1.8. Het is verboden:

- a) de dieren te slaan of te schoppen;
- b) op een bijzonder gevoelig deel van het lichaam op zodanige wijze druk uit te oefenen dat het de dieren onnodige pijn of onnodig lijden berokkent;
- c) de dieren met mechanische middelen in een hangende positie te houden;
- d) de dieren bij kop, oren, horens, poten, staart of vacht op te tillen of voort te trekken, of ze zodanig te behandelen dat het hun onnodige pijn of onnodig lijden berokkent;
- e) prikstokken of andere puntige voorwerpen te gebruiken;
- f) opzettelijk dieren te hinderen die gedreven of geleid worden door een gedeelte waar doorstroming nodig is.

1.9. Het gebruik van apparaten waarmee elektrische schokken worden toegediend, moet zoveel mogelijk worden vermeden. Deze instrumenten mogen in elk geval alleen worden gebruikt voor volwassen runderen en volwassen varkens die weigeren zich te verplaatsen...

1.10 Markten of verzamelcentra dienen, zo nodig, voorzieningen te verstrekken voor het aanbinden van de dieren. Dieren die dit niet gewend zijn, mogen niet worden aangebonden. De dieren moeten toegang tot water hebben.

1.11 Dieren mogen in geen geval aan horens, gewei, neusringen of met samengebonden poten worden aangebonden. Kalveren mogen niet worden gemuilkorfd. Als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen ouder dan acht maanden moeten tijdens het vervoer een halster dragen, niet-afgerichte paarden uitgezonderd.

Wanneer de dieren moeten worden aangebonden, moeten de gebruikte touwen, tuiers of andere middelen worden gebruikt:

- a) die zo sterk zijn dat ze onder normale vervoersomstandigheden niet breken;
- b) waarmee de dieren eventueel kunnen gaan liggen, eten en drinken;
- c) die zo ontworpen zijn dat ieder risico van wurging of verwonding is uitgesloten, en de dieren snel kunnen worden losgemaakt.

Scheiding

1.12. De volgende dieren worden gescheiden behandeld en vervoerd:

- a) dieren van verschillende soorten;
- b) dieren van beduidend verschillende grootte of leeftijd;
- c) volwassen fokberen en fokhengsten;
- d) geslachtsrijpe mannelijke en vrouwelijke dieren;
- e) dieren met en dieren zonder horens;
- f) dieren die elkaar vijandig gezind zijn;
- g) aangebonden en niet-aangebonden dieren.

1.13. Het bepaalde in punt 1.12, onder a), b), c) en e), is niet van toepassing als de dieren in bij elkaar passende groepen zijn opgefokt of aan elkaar gewend zijn, als de scheiding leed veroorzaakt of als vrouwelijke dieren vergezeld gaan van jongen die van hen afhankelijk zijn.

2. Tijdens het vervoer

- 2.1. De beschikbare ruimte dient ten minste overeen te stemmen met de in hoofdstuk VII voor de desbetreffende dieren en vervoermiddelen vermelde waarden.
- 2.2. Als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, merries met hun veulen uitgezonderd, moeten in individuele standen worden vervoerd wanneer het voertuig op een roroschip wordt geladen. Er kan bij nationale regels een afwijking van deze bepaling worden toegestaan, mits deze regels door de lidstaten ter kennis worden gebracht van het Permanent Comité voor de voedselketen en de diergezondheid.
- 2.3. Eenhoevigen mogen niet in voertuigen met meerdere laadvloeren vervoerd worden, tenzij de dieren op de onderste laadvloer geladen worden terwijl de hogere laadvloeren leeg blijven. De inwendige hoogte van het compartiment dient ten minste 75 cm hoger te zijn dan de schofthoogte van het grootste dier.
- 2.4. Niet-afgerichte eenhoevigen mogen niet in groepen van meer dan vier dieren worden vervoerd.
- 2.5. De punten 1.10 tot en met 1.13 zijn van overeenkomstige toepassing op het vervoermiddel.
- 2.6. Er moet voor voldoende ventilatie gezorgd worden zodat volledig aan de behoeften van de dieren wordt voldaan, met name rekening houdend met het aantal en het soort van de te vervoeren dieren en de verwachte weersomstandigheden tijdens het transport.
- 2.7. Tijdens het vervoer moeten de dieren met passende tussenpozen, en met name met inachtneming van de voorschriften in hoofdstuk V, gedrenkt en gevoederd worden en de gelegenheid krijgen om te rusten, op een wijze die bij hun soort en leeftijd past. Tenzij anders bepaald, moeten zoogdieren en vogels ten minste om de 24 uur gevoederd en ten minste om de 12 uur gedrenkt worden. Water en voeder moeten van goede kwaliteit zijn, en moeten de dieren op zodanige wijze worden aangeboden dat het risico van besmetting tot een minimum beperkt is. De nodige aandacht moet worden besteed aan het feit dat dieren aan de voeder- en drenkmethoden moeten wennen.

HOOFDSTUK V TUSSENPOZEN VOOR HET DRENKEN EN HET VOEDEREN, ALSMEDE TRANSPORT- EN RUSTTIJDEN

1. Als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, runderen, schapen, geiten en varkens
  - 1.1. De voorschriften van deze afdeling zijn van toepassing op het vervoer van als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, met uitzondering van geregistreerde eenhoevigen, runderen, schapen, geiten en varkens, met uitzondering van het luchtvervoer.
  - 1.2. De transporttijd van dieren die behoren tot de in punt 1.1 bedoelde soorten, mag niet langer zijn dan 8 uur.
  - 1.3. De in punt 1.2 genoemde maximale transporttijd kan worden verlengd indien aan de aanvullende voorschriften van hoofdstuk VI is voldaan.
  - 1.4. Wanneer wegvoertuigen worden gebruikt die voldoen aan de voorschriften van punt 1.3, gelden de volgende tussenpozen voor het voeren en drinken, alsmede de volgende transport- en rusttijden:
    - a) Kalveren, lammeren, jonge geiten en niet gespeende veulens op melkvoeding alsmede niet gespeende biggen moeten na een transporttijd van 9 uur een voldoende rusttijd van ten minste 1 uur krijgen, waarin zij met name gedrenkt en zo nodig gevoederd worden. Na deze rusttijd kunnen zij opnieuw gedurende 9 uur worden vervoerd.
    - c) Voor als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen bedraagt de maximale transporttijd 24 uur. Tijdens het transport moeten zij om de 8 uur worden gedrenkt en zo nodig gevoederd.
    - d) Alle andere dieren van de in punt 1.1 bedoelde soorten moeten na een transporttijd van 14 uur een voldoende rusttijd van ten minste 1 uur krijgen, waarin zij worden gedrenkt en zo nodig gevoederd. Na deze rusttijd kunnen zij opnieuw gedurende 14 uur worden vervoerd.
  - 1.5. Na de vastgestelde transporttijd moeten de dieren worden uitgeladen, gevoederd en gedrenkt, en moeten zij een rusttijd van ten minste 24 uur krijgen.

- 1.8. In het belang van de dieren kunnen de transporttijden bedoeld in de punten 1.3, 1.4 en 1.7, onder b), met twee uur worden verlengd, met name gelet op de nabijheid van de plaats van bestemming.
- 1.9. Onverminderd het bepaalde in de punten 1.3 tot en met 1.8 kunnen de lidstaten een niet te verlengen maximale transporttijd van acht uur vaststellen voor het vervoer van voor de slacht bestemde dieren, uitsluitend wanneer dit vervoer plaatsvindt tussen een punt van vertrek en een punt van bestemming die beide gelegen zijn op het eigen grondgebied van een lidstaat.
2. *Andere soorten*
- 2.3. Andere dan de in de punten 2.1 en 2.2 genoemde diersoorten moeten vervoerd worden overeenkomstig de schriftelijke instructies omtrent voederen en drenken, en rekening houdend met de eventueel vereiste speciale verzorging.

HOOFDSTUK VI AANVULLENDE BEPALINGEN VOOR LANGE TRANSPORTEN VAN ALS LANDBOUWHUISDIER GEHOUDEN EENHOEVIGEN, RUNDEREN, SCHAPEN, GEITEN EN VARKENS

1. Alle lange transporten

Dak

- 1.1. Het vervoermiddel moet uitgerust zijn met een dak in een lichte kleur en moet goed geïsoleerd zijn.

Vloer en strooisel

- 1.2. De dieren moeten beschikken over passend strooisel of gelijkwaardig materiaal dat comfortabel is, en is afgestemd op de vervoerde diersoorten, het aantal vervoerde dieren, de transporttijd en de weersomstandigheden. Dit materiaal moet een adequate absorptie van de urine en de uitwerpselen garanderen.

Voeder

- 1.3. Het vervoermiddel moet een hoeveelheid voeder aan boord hebben die toereikend is om aan de behoeften van de dieren in kwestie tijdens het transport te voldoen. Het voeder moet tegen weersinvloeden en verontreinigingen als stof, brandstof, uitlaatgassen, urine en mest beschermd zijn.
- 1.4. Als voor het voederen van de dieren speciale apparatuur wordt gebruikt, moet die in het vervoermiddel worden meegevoerd.
- 1.5. Indien in punt 1.4 bedoelde voederapparatuur wordt gebruikt, moet die op zodanige wijze ontworpen zijn dat zij, zo nodig, aan het vervoermiddel kan worden bevestigd om het omstoten of omvallen ervan te voorkomen. Als het vervoermiddel in beweging is en de apparatuur niet in gebruik is, moet deze op een van de dieren gescheiden plaats worden ondergebracht.

Tussenschotten

- 1.6. Eenhoevigen moeten in individuele standen worden vervoerd, met uitzondering van merries met hun veulen.
- 1.7. Het vervoermiddel moet van tussenschotten voorzien zijn zodat er gescheiden compartimenten kunnen worden gecreëerd waarbij alle dieren toch vrije toegang tot water hebben.
- 1.8. De tussenschotten moeten zodanig zijn geconstrueerd dat zij zo geplaatst kunnen worden dat de afmetingen van het compartiment op de specifieke eisen en op de soort, de grootte en het aantal van de dieren zijn afgestemd.

Minimumcriteria voor bepaalde diersoorten

- 1.9. Lange transporten van als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen, runderen en varkens zijn, tenzij de dieren van hun moeder vergezeld gaan, uitsluitend onder de volgende voorwaarden toegestaan:
  - de als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen moeten meer dan vier maanden oud zijn, met uitzondering van geregistreerde eenhoevigen;
  - Niet-afgerichte paarden mogen geen lange transporten ondergaan.
2. *Watervoorziening bij vervoer van containers over de weg, per spoor of over zee*

- 2.1. Het vervoermiddel en de zeecontainer moeten voorzien zijn van een watervoorzieningssysteem dat de verzorger tijdens het transport te allen tijde onmiddellijk kan navullen zodat elk dier toegang heeft tot water.
3. *Ventilatie bij wegvervoermiddelen en temperatuurbewaking*
- 3.1. De ventilatiesystemen op wegvervoermiddelen moeten zodanig zijn ontworpen, geconstrueerd en onderhouden dat zij op elk moment tijdens het transport, ongeacht of het vervoermiddel stilstaat of in beweging is, volstaan om de temperatuur in het vervoermiddel voor alle dieren tussen 5 °C en 30 °C te handhaven met een tolerantie van plus of min 5 °C, afhankelijk van de buitentemperatuur.
- 3.2. De ventilatiesystemen moeten een gelijkmatige verdeling van de lucht over het gehele voertuig kunnen garanderen, bij een minimumluchtstroom van nominaal 60 m³/uur/KN laadvermogen. Zij moeten gedurende ten minste 4 uur onafhankelijk van de motor van het voertuig kunnen werken.
- 3.3. De vervoermiddelen moeten voorzien zijn van een systeem voor de bewaking van de temperatuur, en van een systeem voor de registratie van die gegevens. Er moeten sensoren aangebracht zijn in de delen van de vrachtwagen die, naargelang van het ontwerp, het meest onderhevig zijn aan slechte weersomstandigheden. De geregistreerde temperaturen worden gedagtekend en desgevraagd aan de bevoegde autoriteit voorgelegd.
- 3.4. De wegvervoermiddelen moeten voorzien zijn van een alarmsysteem dat de bestuurder waarschuwt wanneer de temperatuur in de compartimenten waarin zich dieren bevinden, de minimum- of de maximumgrens bereikt.

HOOFDSTUK VII RUIMTE VOOR DE DIEREN

De ruimte waarover de dieren beschikken voldoet ten minste aan de volgende minima:

A. Als landbouwhuisdier gehouden eenhoevigen

Wegvervoer

Volwassen paarden	1,75 m ² (0,7 × 2,5 m)
Jonge paarden (6-24 maanden) (voor transporten tot 48 uur)	1,2 m ² (0,6 × 2 m)
Jonge paarden (6-24 maanden) (voor transporten van meer dan 48 uur)	2,4 m ² (1,2 × 2 m)
Pony's (kleiner dan 144 cm)	1 m ² (0,6 × 1,8 m)
Veulens (0-6 maanden)	1,4 m ² (1 × 1,4 m)

NB: Tijdens lange transporten moeten veulens en jonge paarden kunnen gaan liggen.

Deze getallen kunnen maximaal 10 % variëren voor volwassen paarden en pony's, en maximaal 20 % voor jonge paarden en veulens, afhankelijk niet alleen van het gewicht en de grootte van de paarden, maar ook van hun fysieke conditie, de weersomstandigheden en de vermoedelijke transporttijd.

BIJLAGE IV OPLEIDING

- Bestuurders van wegvoertuigen en verzorgers als bedoeld in artikel 6, lid 5, en artikel 17, lid 1, moeten de in punt 2 bedoelde opleiding met goed gevolg doorlopen hebben en geslaagd zijn voor een examen dat is erkend door de bevoegde autoriteit, die de onafhankelijkheid van de examinatoren moet garanderen.
- De in punt 1 bedoelde opleiding heeft ten minste betrekking op de technische en administratieve aspecten van de communautaire wetgeving betreffende de bescherming van dieren tijdens het vervoer, met name op de volgende punten:
  - de artikelen 3 en 4 en de bijlagen I en II;
  - dierfysiologie, in het bijzonder de eet- en drinkbehoeften, diergedrag en het begrip stress;
  - praktische aspecten van de omgang met dieren;
  - effect van het rijgedrag op het welzijn van de vervoerde dieren en op de vleeskwiteit;
  - eerste hulp voor dieren;
  - veiligheid van het personeel dat met de dieren omgaat.

Artikel 1.3

- 1 De intrinsieke waarde van het dier wordt erkend.
- 2 Onder erkenning van de intrinsieke waarde als bedoeld in het eerste lid wordt verstaan erkenning van de eigen waarde van dieren, zijnde wezens met gevoel. Bij het stellen van regels bij of krachtens deze wet, en het nemen van op die regels gebaseerde besluiten, wordt ten volle rekening gehouden met de gevolgen die deze regels of besluiten hebben voor deze intrinsieke waarde van het dier, onverminderd andere gerechtvaardigde belangen. Daarbij wordt er in elk geval in voorzien dat de inbreuk op de integriteit of het welzijn van dieren, verder dan redelijkerwijs noodzakelijk, wordt voorkomen en dat de zorg die de dieren redelijkerwijs behoeven is verzekerd.
- 3 Voor de toepassing van het tweede lid wordt tot de zorg die dieren redelijkerwijs behoeven in elk geval gerekend dat dieren zijn gevrijwaard van:
  - a. dorst, honger en onjuiste voeding;
  - b. fysiek en fysiologisch ongerief;
  - c. pijn, verwonding en ziektes;
  - d. angst en chronische stress;
  - e. beperking van hun natuurlijk gedrag;voor zover zulks redelijkerwijs kan worden verlangd.

Artikel 2.1. Dierenmishandeling

- 1 Het is verboden om zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen.
- 2 Tot de in het eerste lid verboden gedragingen worden in ieder geval gerekend:
  - a. een dier arbeid doen verrichten die kennelijk zijn krachten te boven gaat of waartoe het uit hoofde van zijn toestand ongeschikt is;
- 5 Van de krachtens het derde lid aangewezen gedragingen kan, al dan niet in daarbij aangewezen gevallen, deel uitmaken het gebruik van voorwerpen die bij dieren pijn of letsel kunnen veroorzaken, dan wel de gezondheid of het welzijn kunnen benadelen.
- 6 Een ieder verleent een hulpbehoevend dier de nodige zorg.

Artikel 2.2. Houden van dieren

- 8 Het is houders van dieren verboden aan deze dieren de nodige verzorging te onthouden.

Artikel 2.7. Handel in dieren

- 3 Het is verboden dieren waarbij een bij [artikel 2.8](#) verboden lichamelijke ingreep is verricht voor de verkoop in voorraad te hebben, voor de verkoop aan te bieden, te verkopen en te kopen.

Artikel 2.8. Diergeneeskundige handelingen

- 1 Het is verboden:
  - a. lichamelijke ingrepen te verrichten;
  - b. diergeneesmiddelen waarvoor geen vergunning als bedoeld in artikel 2.19, eerste lid, is verstrekt, bij dieren toe te passen, of
  - c. diergeneesmiddelen toe te passen in strijd met voorschriften en beperkingen als bedoeld in artikel 2.19, derde lid, onderdeel a, die zijn verbonden aan de vergunning die ten behoeve van dat diergeneesmiddel is verstrekt.
- 2 Het verbod, bedoeld in het eerste lid, is niet van toepassing ten aanzien van:
  - a. lichamelijke ingrepen waarvoor een diergeneeskundige noodzaak bestaat;
  - b. bij of krachtens algemene maatregel van bestuur aangewezen lichamelijke ingrepen;

- c. overige bij of krachtens enig wettelijk voorschrift verplichte dan wel toegestane lichamelijke ingrepen, en
- d. het toepassen van diergeneesmiddelen als bedoeld in het eerste lid, onderdelen b en c, in bij of krachtens algemene maatregel van bestuur aangewezen gevallen.

Artikel 2.16. Vertoning dieren

- 1 Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur kunnen regels worden gesteld over het houden van keuringen, tentoonstellingen en andere gelegenheden of inrichtingen waar dieren worden gehouden en aan het publiek worden getoond wegens recreatieve, sportieve of opvoedkundige doeleinden.
- 2 De regels, bedoeld in het eerste lid, kunnen onder meer betrekking hebben op:
  - a. een verbod op het met bepaalde dieren deelnemen aan een tentoonstelling;
  - b. een verbod op het toelaten van bepaalde dieren tot een tentoonstelling, een gelegenheid of een inrichting;
  - c. hygiëne, het voorkomen van de verspreiding van dierziekten, zoönosen en ziekteverschijnselen, en het weren van ziekteverwekkers;
  - e. informatie en educatie met betrekking tot de tentoongestelde diersoorten.
- 3 Het is verboden deel te nemen aan tentoonstellingen of keuringen met dieren waarbij een bij artikel 2.8 verboden lichamelijke ingreep is verricht.
- 4 Het is verboden dieren waarbij een bij artikel 2.8 verboden lichamelijke ingreep is verricht, tot een tentoonstelling of keuring toe te laten.

Besluit houders van dieren

Artikel 1.3. Verboden gedragingen ten aanzien van dieren

Als gedragingen als bedoeld in artikel 2.1, derde lid, van de wet worden aangewezen:

- a. het zich ontdoen van een dier;
- b. het schoppen van een dier;
- c. het zodanig slaan van een dier dat dit letsel ten gevolge heeft;
- d. het onderwerpen van een dier aan een explosieve, bijtende of brandende stof;
- e. het weiden van een dier op niet beweidbaar land of, anders dan voor korte duur, weiden op slecht beweidbaar land;
- f. het zich vervoeren of verplaatsen, het zich laten vervoeren of laten verplaatsen of een ander doen vervoeren of doen verplaatsen op een dier of in of op een vervoermiddel dat wordt voortbewogen door een dier, indien dat vervoeren of verplaatsen de krachten van dat dier kennelijk te boven gaat, of indien het dier daartoe kennelijk niet geschikt is.

Artikel 1.6. Houden van dieren

- 1 De bewegingsvrijheid van een dier wordt niet op zodanige wijze beperkt dat het dier daardoor onnodig lijden of letsel wordt toegebracht.
- 2 Een dier wordt voldoende ruimte gelaten voor zijn fysiologische en ethologische behoeften.
- 3 Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico's en zo nodig roofdieren.
- 4 De houder van een dier dat in een gebouw of kooi wordt gehouden, draagt er zorg voor dat het dier daaruit niet kan ontsnappen.

Artikel 1.7. Verzorgen van dieren

Degene die een dier houdt, draagt er zorg voor dat een dier:

- a. wordt verzorgd door een persoon die beschikt over de voor die verzorging nodige kennis en vaardigheden;
- b. slechts onder de hoede wordt gesteld van een persoon die kennelijk tot de verzorging in staat is;

- c. dat ziek of gewond lijkt onmiddellijk op passende wijze wordt verzorgd;
- d. een toereikende behuizing heeft onder voldoende hygiënische omstandigheden;
- e. een voor dat dier toereikende hoeveelheid gezond en voor de soort en de leeftijd geschikt voer krijgt toegediend op een wijze die past bij het ontwikkelingsstadium van het dier;
- f. toegang heeft tot een toereikende hoeveelheid water van passende kwaliteit of op een andere wijze aan zijn behoefte aan water kan voldoen;
- g. voldoende verse lucht of zuurstof krijgt.

Artikel 1.8. Behuizing

- 1 Een ruimte waarin een dier wordt gehouden, wordt voldoende verlicht en verduisterd om aan de ethologische en fysiologische behoeften van het dier te voldoen.
- 2 Behuizingen, waaronder begrepen de vloer, waarin een dier verblijft en inrichtingen voor de beschutting voor een dier zijn op zodanige wijze ontworpen, gebouwd en onderhouden dat bij de dieren geen letsel of pijn wordt veroorzaakt en bevatten geen scherpe randen of uitsteeksels waaraan het dier zich kan verwonden.
- 3 In de ruimte waarin een dier wordt gehouden, worden geen materialen en, in voorkomend geval, bodemdekking gebruikt die ongeschikt of schadelijk zijn voor het dier.
- 4 De materialen, bedoeld in het derde lid, kunnen eenvoudig worden gereinigd en ontsmet.

Bijlage 3 Afwegingskader “One Health” toegepast op paardenmarkten

Het forum heeft in de voorbereiding op de Zienswijze Paardenmarkten in Nederland het framework van het afwegingskader, zoals opgesteld in de RDA Zienswijze ‘One Health’, beknopt opgesteld en doorlopen voor paardenmarkten.

Morele vraag: Is een paardenmarkt acceptabel?

Moreel dilemma: In hoeverre mag het welzijn en de gezondheid van een paard (potentieel) aangetast worden ten behoeve van het houden van een paardenmarkt?

Waarden betrokken bij de afweging

Welzijn

- Het houden van een paardenmarkt kan gevolgen hebben voor welzijn (inclusief gezondheid) van paarden die op de paardenmarkt staan.
- Hoe groot de aantasting van het welzijn is, wordt bediscussieerd door het forum op basis van risicofactoren.

Instrumentele waarde

- Een paard heeft voor de verkoper een instrumentele waarde. Op een paardenmarkt is de verkoper in de gelegenheid om zijn/haar paard te ruilen tegen geld. Voor de koper van het dier heeft het paard tevens een instrumentele waarde bijvoorbeeld als gezelschapsdier of het geld dat het dier opbrengt bij doorverkoop of slacht.
- Een indirecte instrumentele waarde is het “evenement paardenmarkt”. Een paardenmarkt is vaak een evenement waarbij aanvullende activiteiten en evenementen (braderie, kermis, sport en spel) georganiseerd worden. Dit brengt geld op voor o.a. lokale ondernemers.

Economische waarde

- De paardenmarkt vertegenwoordigt enige economische waarde door het handelsaspect. De economische waarde is echter relatief gering: er wordt weinig geld verdiend en voor het grootste gedeelte van de paardenhandelaren is de handel in paarden niet bedoeld als hoofdkomen.
- Een klein gedeelte van de handel in paarden vindt plaats op een paardenmarkt. Een veel groter deel van de paarden wordt verhandeld via andere kanalen. Het type paarden wat er staat zit niet aan de bovenkant van de markt, maar aan de onderkant, bijvoorbeeld paarden die naar de slacht gaan.

Wettelijk kader

- Het wettelijk kader geeft de kaders weer waarbinnen een paardenmarkt kan plaatsvinden. Er is geen specifieke wetgeving rond paardenmarkten. Er is wel wetgeving zijdelings op van toepassing: de Wet Dieren, het Besluit houders van dieren en de Transportverordening.
- Het wettelijk kader is gedurende de tijd aan verandering onderhevig. Het wettelijk kader zou aangepast kunnen worden op paardenmarkten (bijvoorbeeld in het Besluit houders van dieren). De vraag is of dit middel proportioneel is.

Culturele waarde

- De paardenmarkt heeft op lokaal en regionaal niveau culturele waarde. Groepen mensen hechten aan het vasthouden aan een traditie die vaak al honderden jaren oud is. Dit komt onder meer tot uiting in het benoemen van een aantal paardenmarkten als immaterieel cultureel erfgoed.

Gezondheid dierpopulatie en volksgezondheid

- Waar dieren bij elkaar komen, is er een hoger risico op het uitwisselen van besmettelijke dierziekten. Hiervan zijn geen kwantitatieve gegevens beschikbaar. Daarbij reizen de meeste paarden sowieso al veel (wedstrijden, recreatie).

Publieke opinie

- Er zijn diverse groepen die vinden dat paardenmarkten afgeschaft moeten worden (Dierenbescherming) of dat het wettelijk kader niet strak genoeg wordt gehandhaafd (Eyes on Animals). Zij stellen de paardenmarkt aan de kaak.
- Onder andere op basis daarvan worden er in het parlement vragen gesteld aan de staatssecretaris van Economische Zaken en worden er moties ingediend.
- Daarnaast wordt door een deel van de samenleving juist veel waarde gehecht en plezier beleefd aan het bezoeken van de jaarlijkse paardenmarkten.

Autonomie en inherente waardigheid

- Een besluit om paardenmarkten te verbieden, raakt direct aan de autonomie van de paardenhandelaar/paardeneigenaar. Hij kan dan immers niet meer zelfstandig besluiten of hij zijn paard naar de paardenmarkt wil brengen.
- (Wettelijke) voorschriften met betrekking tot paardenmarkten perken de autonomie van de paardenhandelaar/paardeneigenaar in. Hij kan dan immers niet meer zelf besluiten op welke manier hij met zijn paard om wil gaan.

Maatschappelijke impact

- Een verbod of het inperken van handelingsmogelijkheden op paardenmarkten zal nationaal weinig impact hebben. Het gaat om een kleine sector, met een geringe economische waarde waar door veel partijen niet direct belang aan wordt gehecht.

- Op regionaal/lokaal niveau kan een verbod of inperking wel veel impact hebben, met name door de component culturele waarde. Er wordt waarde gehecht aan de traditie die gepaard gaat met paardenmarkten.
- Een paardenmarkt waar ook andere activiteiten plaatsvinden kan de functie hebben van het samenbrengen van mensen uit de (wijde) omgeving. Het wordt dan gezien als een ontmoetingsplaats voor vrienden en bekenden die elkaar zo jaarlijks treffen. Dit staat in feite los van de daadwerkelijke paardenhandel maar biedt wel een maatschappelijke meerwaarde.

Intrinsieke waarde

- Intrinsieke waarde van het paard wordt erkend. Dit is de reden waarom er een afweging plaats dient te vinden of de aantasting van welzijn en gezondheid opweegt tegen het doel (handel van paarden op de paardenmarkt).

Relationele waarde

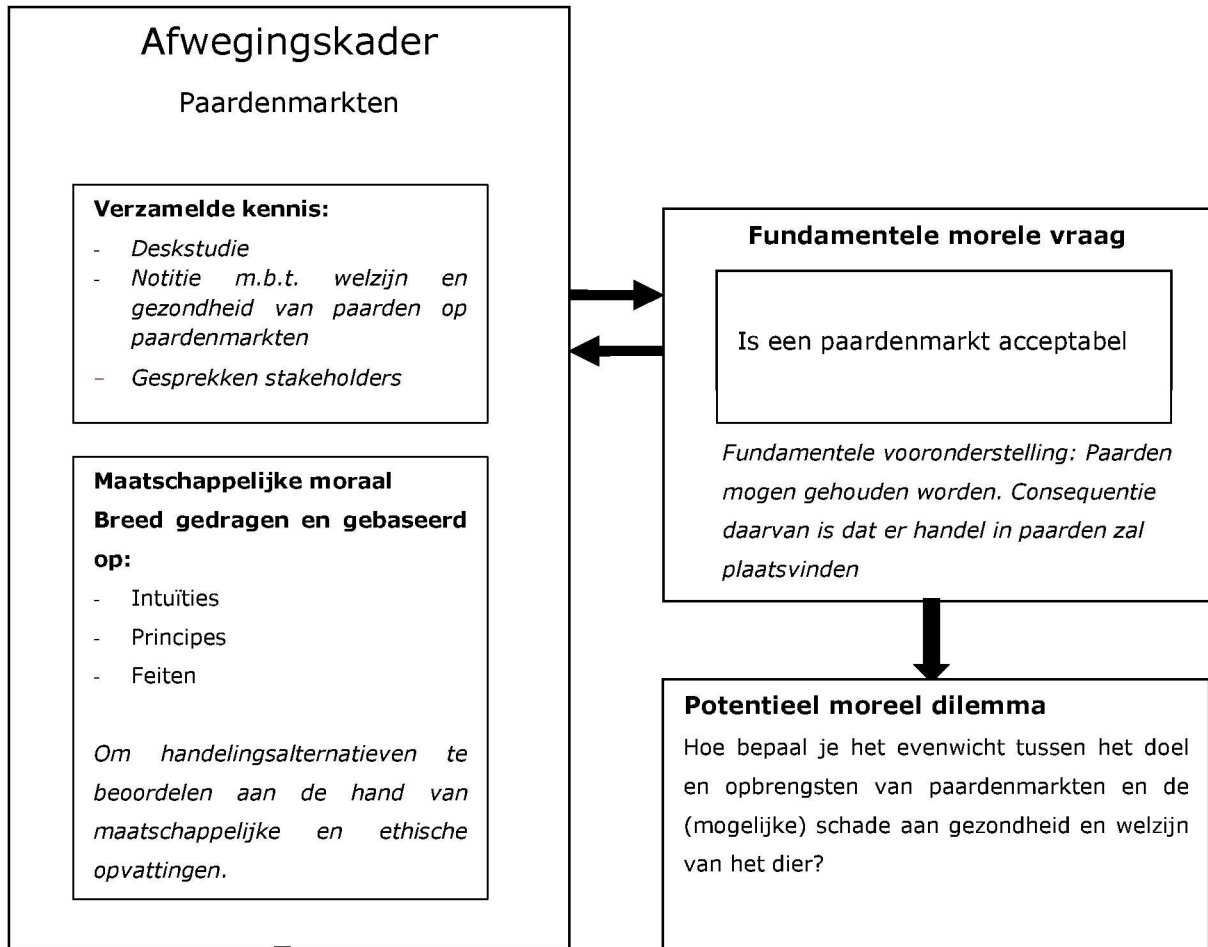
- Paarden worden door mensen gehouden als landbouwhuisdier, voor de sport en als gezelschaps- en hobbydier. Het aandeel paarden dat als landbouwhuisdier bedrijfsmatig gehouden wordt is beperkt in omvang. De sport-, gezelschaps- en hobbypaarden hebben de overhand en er wordt aan deze dieren ook een relationele waarde toegekend.
- Het is niet zozeer de paardenhandelaar die een relationele waarde toekent aan het paard als wel het 'publiek'.

Biodiversiteit

- Het is stand houden van rassen. Om een ras in stand te houden moet een voldoende aantal merries worden geboren. Naast deze merrieveulens wordt een vergelijkbare hoeveelheid hengstveulens geboren. Hiernaar is in Nederland vaak minder vraag.

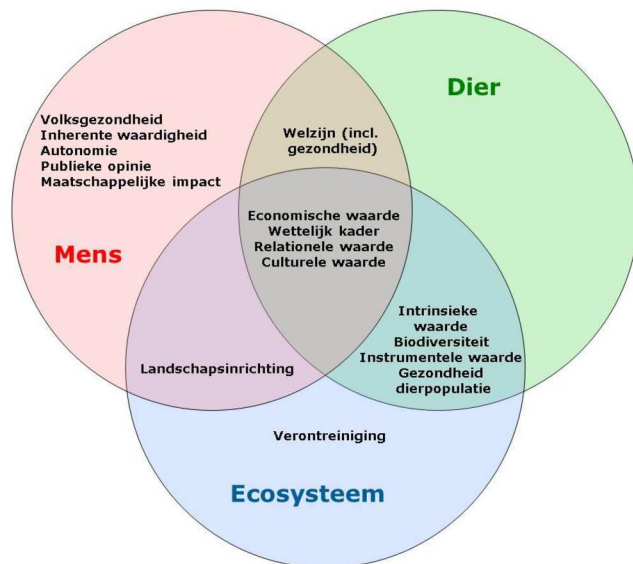
Verontreiniging ecosysteem / Landschapsinrichting:

- Deze waarden zijn beperkt tot niet van toepassing.

Relevante waarden

Relevante waarden uit de drie domeinen die in de eindafweging moeten worden meegenomen

Colofon

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) is een onafhankelijke raad van deskundigen die de staatssecretaris van Economische Zaken gevraagd en ongevraagd adviseert over multidisciplinaire vraagstukken op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid. De RDA bestaat uit wetenschappelijke experts en praktijkdeskundigen die op persoonlijke titel, zonder last of ruggespraak, zitting hebben in de Raad.

De concept zienswijze is ter beoordeling voorgelegd aan de gehele Raad. Deze zienswijze is daarmee een product van de hele Raad.

De Raad voor Dierenaangelegenheden:

prof.dr. J.J.M. van Alphen	prof.dr. F. van Knapen
dr.ir. G.B.C. Backus	prof.dr.ir. B. Kemp
dr. H.M.G. van Beers-Schreurs	prof.dr. P.A. Koolmees
W.T.A.A.G.M. van den Bergh	prof.dr. M.P.G. Koopmans
mr. A.G. Dijkhuis	P.C. Krikke
prof.mr. A.A. Freriks	dr. F.L.B. Meijboom
prof.dr. S. Haring	ir. F.C. v.d. Schans
prof.dr.ir. L.A. den Hartog	dr. M.C.Th. Scholten
A.L. ten Have-Mellema	prof.dr. Y.H. Schukken MBA
prof.dr.ir. J.A.P. Heesterbeek	prof.dr. M.M. Sloet van Oldruitenborgh- Oosterbaan
prof.dr. L.J. Hellebrekers	ir. M.H.A. Steverink
dr. S.A. Hertzberger	H.W.A. Swinkels
J.E. Hesterman	dr.ir. J.W.G.M. Swinkels
A.J.M. van Hoof	prof.dr.ir. C.J.A.M. Termeer
dr.ing. H. Hopster	prof.dr.ir. J.C.M. van Trijp
prof.dr.ir. A. van Huis	drs. R.A. Tombrock
ir. M. de Jong-Timmerman	drs. H.M. van Veen
J.Th. de Jongh	
drs. J. Kaandorp	

Meer informatie over de Raad voor Dierenaangelegenheden vindt u op onze website: www.RDA.nl. Daar kunt u ook alle eerder uitgebrachte adviezen downloaden.